

Hip en Harmonieus

Over de zoektocht naar innerlijke rust en de commodificatie van spiritualiteit

Anna Herderschee

Hip en Harmonieus

Over de zoektocht naar innerlijke rust en de commodificatie van spiritualiteit

Thesis ingediend ter afronding van de Master Culturele Antropologie:
'Multiculturalisme in vergelijkend perspectief'

Universiteit Utrecht
15 augustus 2011

Naam: Anna Herderschee
Studentnummer: 3402916
Email: a.a.herderschee@students.uu.nl
Begeleider: Dr. Martijn Oosterbaan

Voorwoord

In dit voorwoord wil ik graag de gelegenheid nemen om de mensen die mij gedurende mijn afstudeeronderzoek en het schrijven van deze thesis hebben bijgestaan. Het doen van antropologisch onderzoek is uitdagend, interessant, leerzaam en vaak ook spannend. Hoewel mijn onderzoek veel mooie momenten heeft gekend en ik veel leuke mensen heb ontmoet, heb ik het ook vaak moeilijk gehad. Op die momenten heb ik mij altijd gesteund gevoeld door familie en vrienden en studiegenoten. Een aantal van deze mensen wil ik hier in het bijzonder bedanken; allereerst mijn ouders, broers en zus, dank voor jullie eindeloze Skype gesprekken en opbeurende kaartjes en woorden. Ook Violet, Merel, Alies, Gees en Liesbeth, jullie steun heeft me door de moeilijke momenten heen geholpen.

Verder wil ik een woord van dank richten aan mijn informanten. Zonder hen had ik mijn onderzoek niet kunnen uitvoeren. Een speciaal woord van appreciatie gaat uit naar Erica, Gunilla, Ulrika, Yogev en Ingela. Met sommige van mijn informanten heb ik een vriendschapsband opgebouwd; Linnea, Sanna en Marie, bedankt hiervoor.

Ook wil ik graag de mensen bedanken die mij geholpen hebben tijdens het schrijven van mijn thesis. Jan Albert, Diana, Merel en Gerard, zonder jullie was het niet gelukt.

Tot slot kan ik mijn begeleider, Martijn, niet weglaten in dit voorwoord. Bedankt voor je steun en opbouwende kritiek.

Inhoudsopgave

1. Introductie	9
1.1 Methoden.....	13
1.2 Opbouw thesis.....	14
2. Spiritualiteit ten tijde van verandering	16
2.1 Mondialisering.....	16
2.2 Postmodernisme.....	19
2.3 Secularisatie.....	22
3. Religie en spiritualiteit	24
3.1 Aantrekkingskracht spiritualiteit.....	26
3.2 Wat mensen zoeken in spiritualiteit.....	29
3.3 Afnemers van spiritualiteit.....	33
3.4 Effecten van spiritualiteit.....	36
4. Commodificatie	38
4.1 Commodificatie.....	39
4.2 Mens als consument.....	41
4.3 Succes van commodificatie.....	49
Conclusie	51
Aanbevelingen voor verder onderzoek	55
Bibliografie	56

1. Introductie

Het is dinsdagmiddag half twee als ik samen met mijn yogalerares Maria plaatsneem in het koffietentje van de bibliotheek. Ik neem haar een interview af, waarin zij mij haar visie op spiritualiteit zal uitleggen. We zijn allebei ontspannen van de yogales die net is afgelopen dus het gesprek begint zeer ongedwongen. Maria heeft thee besteld en bestudeert aandachtig het zakje van de zwarte thee. *“Do you drink black tea?”* Ik antwoord met ja, waarop Maria vertelt dat ze zelf ook graag zwarte thee drinkt, maar dat ze daar vaak opmerkingen over krijgt. *“People are always so surprised when I drink black tea, they think I only drink green tea. Most people have the image that a yoga teacher and a spiritual person adapts to the lifestyle of only drinking herbal- and green tea”*. Volgens Maria is dat vaak ook zo, maar zij vindt zwarte thee gewoon lekkerder. Mensen hebben blijkbaar allerlei verwachtingen bij een persoon die spiritueel geëngageerd is. Nog steeds heeft Maria het theezakje in haar hand en af en toe kijkt ze er eens naar. Ze pakt het weer op en bekijkt het nog eens aandachtig. Het is *Fairtrade* thee en er staat een Indiaas plaatje op dat nogal een mysterieuze sfeer uitbeeld. Het zakje beeldt een vrouw uit in een gekleurd Indiaas gewaad waardoor meteen de associatie met yoga en spiritualiteit opkomt. Maria zegt dat de producent door middel van die plaatjes en het *Fairtrade* label op de behoefte van mensen wil inspelen. Mensen hebben het idee dat het kopen van deze producten goed voor ze is en ook bijdraagt aan een betere wereld. Daardoor wordt het product aantrekkelijker en zijn meer mensen bereid er geld aan uit te geven. Maria zegt dat het bij haar ook werkt, *“after all, I drink this tea, I did not pick another one”*. Verder vertelt ze dat iedereen wel in meer of mindere mate beïnvloed wordt door dit soort dingen, de markt en reclame, of je er nu bewust van bent of niet. Ik zeg dat ik dat met haar eens ben en vraag haar of ze dit ook ziet gebeuren op het gebied van spiritualiteit. *“This effect of commercials is also happening in spirituality. A lot more people are interested in it now than a few years ago. But that's also because it's a trend”*. Volgens Maria is vooral oosterse spiritualiteit *“hip”*. Ze denkt dat de groeiende aandacht voor spiritualiteit voortkomt uit het feit dat het mensen helpt zich meer bewust te worden van hun innerlijke leven, op een bewuste manier te leven en tegelijkertijd aan anderen te laten zien dat je op deze manier bezig bent. *“Show your inner awareness”*. *“People like to show this to others, and the market knows this”*. Maria legt uit dat ze daarmee bedoelt dat de markt inspeelt op de behoefte die mensen voelen om zich op een bepaalde manier te presenteren. Als reactie hierop komen er steeds nieuwe producten waarmee mensen hun *inner awareness* kunnen laten zien.

Aan de ene kant vindt ze dit een positieve ontwikkeling omdat het mensen altijd iets brengt. *“If you get engaged in spirituality, it will have a positive effect on you, in one way or another”*. Aan de andere kant is Maria van mening dat er ook negatieve aspecten zitten aan deze marktwerking binnen het veld van spiritualiteit. Maria vertelt dat ze denkt dat het in sommige gevallen zeker de kwaliteit van yoga beïnvloedt. Juist in het geval van yoga, voegt ze hieraan toe. Yoga is enorm populair en er zijn onnoemelijk veel verschillende vormen om uit te kiezen. Veel mensen die er weinig van weten vinden dit bijzonder interessant. *“But in India yoga is yoga”*. En hoewel ze aan de ene kant niet mee wil gaan in deze trend om yoga in de meest modieuze vormen te gieten, is dat soms ook wel moeilijk. Maria staat sterk achter het idee dat yoga gewoon yoga is. Maar mensen die yoga willen doen, hebben vaak wel behoefte aan een speciale vorm of in ieder geval dat het die naam krijgt. *“I don’t want to do something because it makes you feel your part of something. It’s becoming some sort of cult and that’s not what yoga is”*. Aan de andere kant moet Maria wel een beetje meegaan met deze verandering want anders wil niemand bij haar lessen volgen. Ze heeft het geprobeerd zegt ze. Maar als er iemand belt om informatie over de les te vragen, werkt het niet om te vertellen dat yoga gewoon yoga is. Dat komt niet goed over. En ook al wil ze er niet rijk van worden, ze moet er wel van leven. Dientengevolge realiseerde Maria zich dat ze wel een beetje mee moet gaan in de trend van het onderscheiden van verschillende vormen van yoga. Maria omschrijft dit zelf als *“branding of yoga”*. Wel probeert ze aan haar studenten die ze wat langer kent en die wat meer weten van yoga uit te leggen dat al die verschillende vormen vooral in het Westen populair zijn en besteedt ze aandacht aan waar yoga echt om gaat. Maria vertelt dat in yoga *unattachment* heel belangrijk is. Het los kunnen laten van en geen waarde hechten aan materie is een groot onderdeel van yoga en daar staat deze trend nou juist lijnrecht tegenover. Er is immers sprake van verkoop van spirituele diensten en producten en spiritualiteit is in veel gevallen verworpen tot een modeverschijnsel. Er is hierbij vaak niet alleen sprake van het beoefenen van spiritualiteit zelf, maar er wordt ook vooral veel geconsumeerd. Van lessen tot kleding, van hulpmiddelen zoals matjes tot kruidenthee en kristallen. Spiritualiteit in het algemeen en yoga als onderdeel daarvan, is dus niet langer alleen iets wat beoefent kan worden, maar is daarnaast uitgroeit tot een product. Het aanbod op het gebied van yoga heeft dus een enorme transformatie ondergaan.

De verandering die rond spiritualiteit waar te nemen is op economisch gebied, zegt echter ook wel echt wat over de behoefte. Maria beaamt dit *“apparently people are in search of inner peace and calmness and enlarging their sense of general wellbeing”*. Het aanbod op

de markt wordt immers bepaald door de vraag. Zonder de behoefte van mensen aan zingeving, innerlijke rust en een manier om te ontsnappen aan de hectiek van het dagelijkse leven, zou het aanbod op het gebied van spiritualiteit niet op deze manier bestaan.

Dat de interesse voor spiritualiteit groeit, is te lezen in bovenstaand fragment uit het gesprek dat ik had met Maria.¹ In dit fragment, komt de kern van deze scriptie duidelijk naar voren. Tevens geeft het een beknopt overzicht van het wetenschappelijk debat dat speelt op het gebied van religie en spiritualiteit. Hieronder zal ik een korte beschrijving geven van de kernpunten van deze thesis in combinatie met de academische discussie die zich voordoet omtrent deze zaken.

Eén van de dingen die Maria aanstipt, is de tensie die er bestaat tussen het spirituele aspect van yoga en de manier waarop het tot een trend verworden is. Tijdens mijn veldwerk in Zweden heb ik gezien dat deze spanning in meer algemene zin bestaat bij elke vorm van spiritualiteit. Ik heb kunnen waarnemen dat er een spanningsveld bestaat tussen de vrijheid en de mogelijkheid die spiritualiteit biedt tot het ontplooiën van het authentieke zelf en de overtuigende kracht van de markt die zorgt dat dit individuele proces massaal gebruikt wordt en daarbij de aandacht afleidt van de essentie van spiritualiteit. Binnen het wetenschappelijk debat over religie en spiritualiteit, is er nog niet heel veel geschreven over dit spanningsveld. De literatuur die er bestaat op dit gebied is vrij negatief van aard. Ik bedoel hier negatief in die zin, dat auteurs er vooral van uitgaan dat de marktwerking ofwel zorgt voor het ontnemen van alle betekenis die voorheen aan spiritualiteit ontleend kon worden, ofwel allesbepalend is in de keuze van mensen voor bepaalde spirituele uitingen. Er is in die gevallen geen sprake meer van vrije keuze. In deze thesis zal ik bovenstaande standpunten nader uitwerken en naast mijn eigen ervaringen in het veld leggen. Ik kom dan tot een beschrijving van bovengenoemd spanningsveld, dat mijns inziens, twee kanten kent, er zijn zowel positieve als negatieve gevolgen waarneembaar.

Een ander punt waar ik aandacht aan zal besteden is de enorme populariteit van spirituele activiteiten en producten. De grote aantrekkingskracht van spiritualiteit wordt veroorzaakt doordat mensen op zoek zijn naar innerlijke rust en houvast. De behoefte van mensen aan zingeving en zielsrust heeft te maken met de omstandigheden van de wereld waar we in leven (Carrette en King 2005). Mondialisering, postmodernisme en secularisatie zijn alle drie processen die de hoedanigheid van het dagelijkse leven veranderen en daarom van invloed zijn op de belevingswereld. In de eerste plaats heeft het proces van mondialisering

¹ Vignet op basis van een interview met Maria, 1 maart 2011.

veel effect op de manier waarop mensen de wereld ervaren, daar de versterkte verwevenheid van de wereld overal op de globe, consequenties heeft. Door dit proces komen mensen meer in contact met objecten en aangelegenheden die van oorsprong geen onderdeel uitmaken van hun eigen cultuur. Een voorbeeld hiervan is oosterse spiritualiteit. Mondialisering zorgt ervoor dat mensen, overtuigingen, rituelen en producten zich gemakkelijker kunnen verplaatsen over de wereld. Daarnaast is ook postmodernisme van groot belang voor het begrijpen van de behoefte aan persoonlijke groei, innerlijke rust en houvast. De postmoderne condities zorgen ervoor dat de wereld waarin we leven chaotisch is en dat er sprake is van fragmentatie (Harvey 1990). Dit in combinatie met het feit dat de postmoderne samenleving zich losweekt van tradities en bestaande sociale rollen, zorgt ervoor dat veel mensen zoekende zijn en behoefte hebben aan vervanging van de oude gewoontes en invulling van het dagelijkse, sociale leven (Giddens 1991). Zoals ik tijdens mijn veldwerk gezien heb, biedt spiritualiteit voor veel mensen een uitkomst. Hiermee kunnen ze kalmeren, opladen en antwoorden vinden op levensvragen. Tegelijkertijd is er de markt die gretig inspeelt op deze behoefte van mensen. Er zijn talloze tijdschriften, yoga benodigdheden, meditatiecursussen en esoterische oliën te koop die de aantrekkingskracht van spiritualiteit vergroten. Belangrijke vragen die hierbij opkomen zijn; maar waarom spiritualiteit? Wat verklaart de grote populariteit ervan? Zowel mondialisering, het postmodernisme als een transformatie van traditionele, geïnstitutionaliseerde religie zijn kenmerken van de huidige westerse samenleving.

Dit geldt ook voor Zweden, een Westers land, waarin mondialisering, postmodernisme en secularisatie herkenbare processen zijn. Om een antwoord te vinden op bovenstaande vragen omtrent spiritualiteit en de algemene situatie rondom dit thema in beeld te krijgen, heb ik drie maanden onderzoek gedaan in Uppsala, Zweden. Daar heb ik wekelijks deelgenomen aan onder andere yogalessen, meditatiegroepen en *mindfulness* cursussen om de stand van zaken met betrekking tot spiritualiteit in kaart te brengen.

In deze thesis wil ik uiteindelijk duidelijkheid geven over hoe mensen in Uppsala die betrokken zijn bij spirituele centra, spiritualiteit ervaren, wat ze precies doen en hoe die keuze tot stand is gekomen. Hierbij wil ik ook aandacht besteden aan de rol van de kerk en de verhouding tussen de afgenomen populariteit van de kerk en de groeiende populariteit van spiritualiteit. Daarnaast wil ik een beeld schetsen van de manier waarop de mensen uit mijn onderzoeksgroep omgaan met het spanningsveld dat zich voordoet rondom spiritualiteit, of ze zich hier bewust van zijn en hoe dit hun spirituele keuzes beïnvloedt.

1.1 Methoden

Het onderzoek dat de basis vormt voor het empirische gedeelte van deze thesis, heeft plaatsgevonden van 9 februari tot en met 9 mei 2011 in Uppsala, Zweden. Uppsala is de vierde stad van Zweden met een inwoneraantal van rond de 195 duizend². De keuze voor deze stad is tot stand gekomen vanuit verschillende overwegingen. In de eerste plaats wilde ik mijn onderzoek in een stad uitvoeren omdat daar meer spirituele activiteiten zijn waar te nemen dan in een klein dorp. In combinatie met het hogere inwoneraantal van een stad ten opzichte van een dorp, betekende dit een grotere kans op het bereiken van mijn onderzoekspopulatie. Ten tweede is Uppsala niet zo groot dat je er als nieuwkomer volledig in verdwaalt. Het is hierdoor makkelijker om de juiste plekken te vinden en mensen zijn iets toegankelijker dan in een echte grote stad, zoals Stockholm. Een ander voordeel van een stad die niet al te groot is, is het feit dat mensen die dezelfde interesses hebben, elkaar veelal kennen. Daardoor is het mogelijk om via het sneeuwbaaleffect aan veel contacten te komen. Helaas is het me niet gelukt om woonruimte te vinden in Uppsala, waardoor ik genoodzaakt was uit te wijken naar Vattholma, een klein dorpje, 20 kilometer vanaf Uppsala. Omdat de treinreis slechts 13 minuten in beslag nam, was deze afstand goed te overbruggen. Om zoveel mogelijk tijd met mijn onderzoeksgroep en op mijn onderzoekslocatie door te brengen, ben ik elke morgen naar Uppsala gegaan om daar de gehele dag te vertoeven. Dit deed ik op diverse vaste adressen, waaronder een spiritueel centrum, verschillende meditatieplekken en een yogaschool. Van al deze plekken heb ik de meeste tijd doorgebracht in het spiritueel centrum. De mensen die hier werkzaam waren wisten dat ik onderzoek deed en vonden het goed dat ik in de wachtruimte zat, zodat ik kon kijken wat er gebeurde. Daarnaast kreeg ik zowel in het spiritueel centrum als op de andere plekken de gelegenheid om deel te nemen aan verschillende yogalessen, meditaties, lezingen, *qi gong* lessen³ en *storytelling* avonden. Doordat ik elke week op dezelfde tijden bij dezelfde lessen aanwezig was, leerden mensen me kennen en werden ze meer open. Hierdoor kon ik na een aantal weken veel nuttige en interessante gesprekken voeren na afloop van de lessen. Tijdens deze lessen en lezingen heb ik mijn informanten leren kennen met wie ik ook buiten deze bijeenkomsten veel tijd heb doorgebracht. Al deze mensen waren op de hoogte van het feit dat ik onderzoek deed en dat ik hetgeen ze me vertelden mogelijk in mijn onderzoek zou gebruiken.⁴

² www.uppsala.se geraadpleegd op 5 januari 2011.

³ Qi gong is afkomstig uit de Chinese geneeskunde en heeft als doel de qi in het lichaam in balans te brengen. <http://mind-body-wellness.se/mind-body-techniques/qigong/> geraadpleegd op 10 augustus 2011.

⁴ Een aantal van de namen van informanten in dit onderzoek zijn gefingeerd op verzoek van de desbetreffende informant.

Ik heb me tijdens mijn periode in Zweden zoveel mogelijk gedragen zoals mijn onderzoeksgroep zich gedroeg. Dat wil zeggen dat ik wekelijks verschillende lessen en lezingen bezocht en spirituele boeken met informanten ruilde zodat we die konden bespreken. Naast de informatie die ik door middel van participerende observatie heb verkregen, heb ik ook veel informatie gehaald uit de informele omgang met mijn informanten. Verder heb ik ook met een aantal van hen diepte-interviews afgenomen.

1.2 Opbouw thesis

In het eerste hoofdstuk van deze thesis wil ik aandacht besteden aan de context waarin mijn onderzoek heeft plaatsgevonden. Hiermee doel ik op de meer abstracte condities die de contemporaine samenleving in de westerse wereld kenmerken. In de eerste plaats zal ik ingaan op het proces van mondialisering. Dit proces kenmerkt de huidige wereld en is dan ook van grote invloed op allerlei leefgebieden, waarvan spiritualiteit er één is. Vervolgens zal ik verdergaan met het beschrijven van postmodernisme en secularisatie, daar beiden een grote stempel drukken op de huidige, westerse maatschappij.

Na mijn uitleg over secularisatie zal ik in het tweede hoofdstuk verder gaan met het uiteenzetten van de verschillen en overeenkomsten tussen religie en spiritualiteit. Hierbij wil ik ingaan op de aantrekkingskracht van spiritualiteit. Om die te kunnen omschrijven, acht ik het van belang te beginnen met een definitie van spiritualiteit, waarbij ik me ook zal richten op het verschil tussen traditionele religie en spiritualiteit. Vervolgens zal ik verdergaan met een beschrijving van de aantrekkingskracht van spiritualiteit.

Spiritualiteit is ontzettend populair en overal te vinden. In dit hoofdstuk wil ik een antwoord vinden op de vragen wat mensen zoeken, hoe ze dat formuleren en of ze dat vinden. Hierbij vind ik het ook belangrijk aandacht te besteden aan de vraag waarom ze dat nu specifiek in spiritualiteit zoeken en niet in een andere activiteit of overtuiging. Het antwoord op deze vraag zegt tenslotte iets over de kenmerken en kwaliteiten van spiritualiteit en over de manier waarop spiritualiteit zich verhoudt tot de samenleving. Daarna zal ik dit hoofdstuk voortzetten met een beschrijving van de afnemers van spiritualiteit. In dit hoofdstuk probeer ik een omschrijving te geven van de religieuze achtergrond van deze mensen. Ik ben dan vooral geïnteresseerd in hun eventuele christelijke achtergrond. De reden dat ik mijn aandacht richt op een mogelijke christelijke achtergrond is het feit dat Zweden van oorsprong christelijk is en dit dus de traditionele, geïnstitutionaliseerde religie is. Ook wil ik weten of ze (uit eigen wil) weggegaan zijn bij de kerk. Als dit het geval is, vind ik vooral de reden waarom van groot belang omdat dat mogelijk aangeeft wat het traditionele geloof niet te

bieden heeft, waar mensen wel behoefte aan hebben. Verder zal ik in dit hoofdstuk schrijven over een mogelijk verband tussen de afname van de populariteit van de kerk en de groei van de populariteit van spiritualiteit. Hierbij zal ik gebruik maken van het onderzoek dat Paul Heelas en Linda Woodhead in Kendal, Engeland hebben uitgevoerd (Heelas en Woodhead 2005). Hierin staan de ontwikkelingen op het gebied van populariteit van kerk en spiritualiteit centraal. Heelas en Woodhead stellen dat er een verband is tussen de ontkerkelijking en de groei van spiritualiteit. Ik zal hier ingaan op dit argument en een beschrijving geven van de situatie in Uppsala met betrekking tot het verband tussen de afgenomen populariteit van de kerk en de toenemende, positieve aandacht die er is voor spiritualiteit. Het derde hoofdstuk zal ik afsluiten met een opsomming van de effecten die spiritualiteit heeft op haar beoefenaars.

Het vierde en laatste hoofdstuk beslaat de commodificatie van spiritualiteit. Er is in de huidige, westerse samenleving een grote invloed van het kapitalisme te herkennen in vrijwel alle gebieden van de maatschappij. Winst maken staat voor de meeste organisaties en bedrijven centraal en inwoners worden door de samenleving min of meer gedwongen vooral de rol van consument in te nemen (Bauman 1998:80). Dit zorgt er onder andere voor dat er commodificatie optreedt, er is vrijwel niets denkbaar dat niet kan worden omgevormd tot een product dat geschikt is voor de verkoop. Ik zal beginnen met een definitie van commodificatie en een uitleg van de manier waarop ik het ben tegengekomen in mijn veldwerk. Verder zal ik ook schrijven over de mens als consument en de veranderde manier van consumeren die vooral gericht is op het kopen van ervaringen. Hierbij zal ik tevens aandacht besteden aan de binding van de consument aan het kapitalisme die veroorzaakt wordt door commodificatie. Carrette en King (2005) stellen dat aanbieders van spiritualiteit in de hedendaagse, westerse samenleving, vooral die binding aan het kapitalisme als doel hebben en daarvoor gebruik maken van commodificatie. Hierdoor zouden mensen beperkt worden in hun vrije keuze. In dit hoofdstuk zal ik deze stelling nader onderzoeken en ervoor pleiten dat Carrette en King weliswaar gedeeltelijk gelijk hebben, maar ook een nogal ongenueanceerde, negatieve kijk op de situatie hebben. Dit zal ik onderbouwen met ervaringen van informanten en eigen bevindingen uit mijn veldwerk op het gebied van de commodificatie van spiritualiteit. Tot slot zal ik deze thesis afsluiten met een conclusie op basis van alle verzamelde gegevens.

2. Spiritualiteit ten tijde van verandering

In de introductie staat beschreven dat de behoefte van mensen aan zingeving en innerlijke rust onmiskenbaar aanwezig is. Nu is deze behoefte op zich niets nieuws. Mensen hebben zich te allen tijde bezig gehouden met het zoeken naar antwoorden op existentiële levensvragen (Crapo 2003). De manier waarop dat tegenwoordig gebeurt is echter wel anders. Mensen zijn op zoek naar nieuwe vormen voor het nastreven van hun welbehagen. Dit heeft te maken met de veranderingen die hebben plaatsgevonden in de wereld. De huidige vorm van de wereld, is van grote invloed op hoe mensen dingen beleven. Daarom volgt in dit hoofdstuk een beknopte uiteenzetting van de aspecten die het meest van invloed zijn op de directe leefwereld. Om te beginnen is het proces van mondialisering van groot belang. Zoals ik eerder al aangaf, beïnvloedt dit proces de wereld in zeer grote mate. Het heeft vooral ook invloed op datgene waar mensen mee in aanraking komen. Daar is door mondialisering een veel grotere diversiteit in waar te nemen. Dit is van belang voor de discussie omtrent spiritualiteit aangezien het proces van mondialisering, ervoor gezorgd heeft dat vormen van spiritualiteit die oorspronkelijk niet uit de westerse wereld komen, daar toch makkelijk toegankelijk zijn.

2.1 Mondialisering

Mondialisering is een veel gebruikte term die, ondanks de grote diversiteit in definities, veel zegt over de huidige gesteldheid van de wereld. Transnationale verbondenheid op het gebied van economie, communicatie en en cultuur wordt steeds dichter en belangrijker (Eriksen 2007:4). Jonathan Xavier Inda en Renato Rosaldo, beide antropoloog, beschrijven mondialisering als volgt:

Globalization refers [.....] to the intensification of global interconnectedness, suggesting a world full of movement and mixture, contact and linkages, and persistent cultural interaction and exchange. It speaks, in other words, to the complex mobilities and interconnections that characterize the globe today (Inda en Rosaldo 2008:4).

Er is, met andere woorden, sprake van een versterkte verwevenheid tussen verschillende gebieden in de wereld. Dit komt onder andere door de verbeterde mogelijkheden voor transport van zowel mensen als nieuws als goederen. Hierdoor ontstaat er een vermenging van cultuur, mensen en contacten en worden er nieuwe verbintenissen aangegaan. Al deze nieuwe mogelijkheden van het hedendaagse tijdperk, zijn van belang voor het begrijpen van de

situatie rondom spiritualiteit. Zonder deze ontwikkeling was er tenslotte geen mogelijkheid geweest voor spiritualiteit zoals we die kennen in de westerse wereld, om zo populair te worden. Veel van de spirituele vormen die in het Westen, ofwel de rijke staten van Noord-Amerika en Europa, beoefend worden zijn afkomstig uit Azië. Zonder het proces van mondialisering was het niet mogelijk geweest om mensen in deze getale kennis te laten maken met de ons bekende uitingen van spiritualiteit. In de introductie is bijvoorbeeld te lezen dat Maria vertelt dat vooral oosterse spiritualiteit “hip” is. Dit was niet mogelijk geweest zonder de invloed van mondialisering.

Eén van de kenmerken van het mondialiseringproces is *time-space compression*, een term die David Harvey (1990), sociaal geograaf, heeft geïntroduceerd in zijn boek *The Condition of Postmodernity*. Aan de hand van deze term beschrijft Harvey het proces van versnellen van benodigde tijd en samentrekken van ruimte dat zich in de wereld voordoet. *Time-space compression* heeft twee aspecten. Het eerste is een andere beleving van tijd. Als gevolg van de verbeterde mogelijkheden voor transport, is er een andere beleving van tijd en ruimte ontstaan. De wereld lijkt zoals gezegd kleiner en tijd lijkt sneller te gaan (Harvey 1990:240-2). Dit zorgt ervoor dat mensen het gevoel hebben dat de wereld sneller gaat en kan een gevoel van druk en stress met zich meebrengen (Harvey 1990:240). Hoewel al deze nieuwe mogelijkheden kansen met zich meebrengen, kunnen mensen ook de druk ervan voelen omdat het moeilijk is eraan te ontsnappen. De hele wereld verandert immers dus je moet er wel in bepaalde mate in meegaan.

Het andere aspect van *time-space compression*, is het idee van een kleiner wordende wereld. Uiteraard is er geen sprake van een daadwerkelijke krimp van de aardbol, maar door verschillende ontwikkelingen wordt de wereld tegenwoordig wel als kleiner ervaren dan voorheen. Zo is het door moderne technologieën mogelijk een grote afstand in een relatief korte tijd af te leggen. Bijna iedereen heeft tegenwoordig een auto, er rijden snelle treinen en met het vliegtuig is het mogelijk om lange afstanden te overbruggen in korte tijd. Mensen kunnen zich dus sneller verplaatsten, waardoor er meer en over grotere afstanden gereisd wordt. De mogelijkheden voor emigratie zijn vergroot en, met name mensen uit de rijkere, westerse landen, kunnen zich snel over de wereld verplaatsen. Door verbeterde transportmogelijkheden wordt de drempel om te reizen lager. Dit zorgt ervoor dat mensen in aanraking komen met een grotere diversiteit aan personen, qua afkomst en cultuur. Daarnaast is het door moderne communicatiemiddelen, zoals internet, laptops en mobiele telefonie mogelijk geworden om heel snel informatie te delen met anderen, ongeacht de plek op de wereld waar diegene zich bevindt. Deze combinatie van het makkelijker verplaatsen van

zowel personen als goederen als informatie, zorgt ervoor dat mensen steeds meer blootgesteld worden aan een diversiteit van bijvoorbeeld bevolking, kleding, voedsel en religie. Al deze categorieën worden verspreid over de wereld en worden op een nieuwe plek ingebed in de samenleving.

Bij spiritualiteit is hier heel duidelijk sprake van. Zo zijn er in Uppsala, de stad waar mijn onderzoek plaatsvond, tal van yogascholen, meditatiecentra en *reiki* lessen te vinden. Dit zijn slechts voorbeelden van alle spirituele aanbiedingen die er te vinden zijn. Het overgrote deel van dit aanbod is oorspronkelijk afkomstig uit Azië. Eerder noemde ik al dat vooral oosterse vormen van spiritualiteit populair zijn in de westerse samenleving. Dit is geen direct gevolg van mondialisering, maar mondialisering maakt het mogelijk. Zonder bovenstaande ontwikkelingen, was de verspreiding van oosterse spiritualiteit naar het Westen van de wereld niet in deze mate mogelijk geweest. Daarnaast is het zo dat veel mensen zich vanuit het Westen tijdelijk verplaatsen naar bijvoorbeeld India om daar ervaring op te doen met spiritualiteit, die vervolgens weer mee terug genomen worden naar het eigen land. Zo doet Maria, mijn yogalerares in Zweden, sinds 2005 aan yoga. Daarvoor had ze wel eens yoga gedaan, maar alleen als sport, voor de beweging, in een sportschool. Hier zaten het spirituele aspect van yoga en de achterliggende filosofie niet bij. In 2005 ging Maria naar India en kwam daar terecht bij een yoga leraar. Ze raakte met hem in gesprek en besloot daar wat yogalessen te gaan volgen. Tijdens het volgen van deze lessen dacht ze, zoals ze het verwoordde: *'this is the shit, how cool is this'*. Ze vond de yoga in India zo'n positieve ervaring dat ze in 2008 besloot terug te gaan. Ze was op dat moment lerares op een middelbare school, maar het werk daar beviel haar niet. Maria vond het werken met kinderen wel heel leuk, maar de stress, de sfeer op de school en het systeem waar ze in werkte kon ze niet waarderen. Ze besloot haar baan op te zeggen en naar dezelfde yogaleraar in India te gaan om daar een opleiding tot yogalerares te volgen.⁵ Op deze manier heeft Maria zich dus eerst verplaatst naar India om daar kennis en ervaring op te doen omtrent yoga en vooral het spirituele aspect ervan. Vervolgens heeft ze de daar opgedane kennis, eenmaal thuis, ingezet door haar eigen yogaschool te beginnen. Dit heeft ze gedaan op basis van haar ervaringen in India om zo haar kennis door te geven. Dit is een goed voorbeeld van een manier waarop oosterse spiritualiteit in de westerse wereld terecht komt.

Veel vormen van spiritualiteit worden direct door mensen overgebracht naar andere delen van de wereld, zoals in het voorbeeld van Maria te zien is, maar ook bijvoorbeeld door

⁵ Gegevens uit een interview met Maria, 1 maart 2011.

mensen uit Aziatische landen die in een westers land gaan wonen. Er is echter in de meeste gevallen ook assimilatie waarneembaar, iets wordt zelden precies zo overgebracht en uitgevoerd zoals het in het gebied van herkomst was. Als er sprake is van verspreiding van bijvoorbeeld religie, maar ook van bijvoorbeeld voedsel en kleding, is er ook altijd een zekere aanpassing waarneembaar op de plek waar het uiteindelijk terecht komt. Er is daar nu eenmaal een andere context, er zijn andere mensen en andere gewoontes waarin het nieuwe onderdeel ingepast moet worden. Op die manier ontstaat er een aangepaste vorm van een al bestaand(e) traditie, gebruik of gewoonte. Antropoloog Thomas Hylland Eriksen (2008:58) beschrijft dit proces als *Glocalization*. Dit houdt kort gezegd in dat een fenomeen dat op veel verschillende plekken in de wereld voorkomt, op verschillende plaatsen op een andere manier verschijnt. Door die aanpassing ontstaat er een nieuw fenomeen, dat wellicht sterke overeenkomsten vertoont met het 'origineel', maar dat uiteindelijk toch uitgroeit tot een op zichzelf staand gegeven, dat kenmerken van die specifieke plek in zich draagt. Met spiritualiteit is dit ook het geval. Want alhoewel het vaak overgebracht is uit andere landen en er bijvoorbeeld in Zweden yoga wordt beoefend net als in India, is de invulling ervan in Zweden anders dan in India. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop yoga in Zweden (net als in andere westerse landen) wordt aangeboden als sport, een manier om het lichaam strak te krijgen. Terwijl van origine juist de levenswijze en achterliggende filosofie van groot belang zijn en de fysieke voordelen, zoals spierkracht en gewichtsverlies, van ondergeschikt belang zijn.

2.2 Postmodernisme

Naast mondialisering is postmodernisme eveneens een begrip dat van belang is bij de verklaring van de groeiende populariteit van spiritualiteit. Postmodernisme is een term die lastig met een doeltreffende definitie te omschrijven is. Daarnaast verschillen wetenschappers van mening over het verschil tussen modernisme en postmodernisme. Om toch duidelijkheid te geven over hetgeen ik bespreek, beperk ik me hier tot het noemen van de belangrijkste kenmerken. Ik zie postmodernisme als een versterkte versie van modernisme, waarbij de kenmerken duidelijker aanwezig zijn. De kenmerken van de postmoderne samenleving, zijn zeer bepalend voor de leefomstandigheden. Dit komt doordat de postmodernistische samenleving wordt gekenmerkt door een aantal eigenschappen zoals een hoge mate van veranderlijkheid, fragmentatie en vergankelijkheid. David Harvey (1990) stelt dat deze postmoderne kenmerken terug te vinden zijn in alle delen van de samenleving zoals kunst, literatuur, sociale theorieën en filosofie en het sociale leven.

Anthony Giddens (1991:1-5), socioloog, voegt nog een ander element toe in de omschrijving van de hedendaagse samenleving. Volgens Giddens is de contemporaine maatschappij, posttraditioneel. Dit betekent dat traditionele gewoontes en gebruiken worden ondergesneeuwd door een nieuwe dynamiek en de mondiale impact daarvan. In de voorgaande, meer traditiegerichte samenlevingsvormen, was er veelal sprake van vaststaande rollen en gewoontes. Nu de tradities niet meer zo'n belangrijke positie bekleeden en de sociale rollen niet meer onbetwistbaar zijn, worden mensen gedwongen een nieuwe manier te vinden om hun sociale leven en de daarbij behorende rollen in te vullen. Want waar voor het moderne tijdperk samenlevingen klein(er) waren en status en sociale positie vanzelfsprekend waren, is het nu aan ieder individu de taak om zijn eigen plaats en rol te bepalen in het sociale leven van alle dag. Tegenwoordig moeten mensen tenslotte zelf keuzes maken. Ook op het gebied van religie. En juist de keuzes die er tegenwoordig gemaakt kunnen worden op het gebied van religie zijn van grote impact op het leven van mensen. Voor een gelovige of een aanhanger van een bepaald geloof of een bepaalde overtuiging, zijn er natuurlijk implicaties verbonden aan hun levensovertuiging. Het bepaalt tenslotte in meer of mindere mate op welke manier de persoon in kwestie zijn of haar leven leidt. Terwijl het vroeger zo was dat er weinig keuzemogelijkheden waren op het gebied van religie, is dat tegenwoordig heel anders. Vroeger werd je immers geboren in een bepaalde religie. Je maakte nu eenmaal deel uit van je dorp, gemeenschap of familie en kreeg religie als het ware opgelegd. Daarnaast waren er simpelweg niet zoveel keuzes als er nu zijn (York 2001).

Giddens (1991) doet daar zelfs nog een schepje bovenop door te betogen dat er door het modernisme en de daarbij behorende veranderingen, een verschuiving plaatsvindt in de manier waarop sociale rollen worden ingevuld. Voorheen werd de sociale positie van elk individu bepaald door de vaak hechte gemeenschap waarin deze woonde, tegenwoordig is de katalysator van deze invulling te vinden in meer abstract, organisaties. *'Modernity, it might be said, breaks down the protective framework of the small community and of tradition, replacing these with much larger, impersonal organizations'* (Giddens 1991:33). Hiermee wil Giddens aantonen dat individuen in de huidige moderne samenleving niet meer dezelfde zekerheden hebben om op terug te vallen als voorheen.

Iedereen dient zelf zijn eigen identiteit in te vullen, aangezien er vanuit de maatschappij geen vaststaande identiteit meer wordt geboden (Giddens 1991). Door deze verandering en de ruime keuze op elk levensgebied, die postmoderniteit met zich meebrengt, zijn mensen dus gedwongen keuzes te maken op het gebied van hun identiteit. Het 'zelf' moet door ieder persoon gedefinieerd worden. Hierdoor wordt identiteit een reflexief proces. Mensen vullen

hun eigen identiteit tenslotte in aan de hand van alle verschillende keuzes die voorhanden zijn. Identiteit wordt daarmee een continu proces dat mee beweegt op de golven van de samenleving. Ook in het dagelijks leven is er sprake van een grote verdeeldheid en chaos (Harvey1990:98). Verder stelt Harvey dat er tegenwoordig een grote druk op mensen ligt om zoveel mogelijk rollen te vervullen in hun leven. Alleen ouder zijn of alleen een carrière hebben is niet genoeg, het moet beide. En daarnaast is het ook nog belangrijk om goed te zijn in sport, een hobby te hebben en een bijdrage te leveren aan de maatschappij, bijvoorbeeld in de vorm van vrijwilligerswerk.

Deze fragmentatie van rollen zorgt er, in combinatie met de reflexiviteit van identiteit, voor dat mensen het gevoel hebben verdeeld te zijn. Er is geen duidelijkheid meer over wat iemands identiteit bepaalt. Daardoor ontstaat er behoefte aan een leidende factor die onder andere te vinden is in spiritualiteit. Veel mensen zijn hierdoor op zoek naar innerlijke rust en willen de tijd nemen om stil te staan bij wie ze zijn en wat hun plek is in de samenleving. Door de fragmentatie ervaren mensen hun leven vaak als gehaast en hectisch, wat de behoefte aan innerlijke rust, zingeving en houvast voedt. Door moderne technologieën zijn (veel) mensen op elke plek en op elk moment bereikbaar. Daarnaast kan een groot deel van de bevolking zich makkelijk verplaatsen, ook over grote afstanden. Dit gebeurt in grote mate voor bijvoorbeeld werk. Mensen voelen zich hierdoor veelal onder druk gezet. Yoga, auralezing en andere vormen van spiritualiteit zijn manieren om tot rust te komen en om houvast te creëren. Steeds meer mensen voelen zich aangetrokken tot deze spirituele uitingen om zo weerstand te bieden tegen de vluchtigheid van het leven.

Dit kwam ik tijdens mijn veldwerk regelmatig tegen. Eén van mijn ervaringen vond ik vooral veelzeggend. Elke week bezocht ik onder andere een mindfulness cursus voor gevorderden. Bij elke bijeenkomst stond er een ander thema centraal. De avond in kwestie draaide om mindfulness op het werk. Toen ik het spirituele centrum binnenliep viel het me op dat de wachtkamer helemaal vol zat. Omdat dit de eerste keer was dat ik de gevorderden cursus bezocht, wist ik niet goed of dit uitzonderlijk was. Later bleek dit wel zo te zijn. Eliza, de lerares, keek verbaasd in de rondte. Daarna riep ze uit: "*Wow! Apparently this is a good theme! So many people*".⁶ Hieruit blijkt dat de behoefte van mensen om beter om te leren gaan met stress en werkdruk die ze ervaren, groot is.

Opvallend in bovenstaand betoog is dat de rol van de kerk ontbreekt in de beschrijving van de manier waarop mensen zich weren tegen deze innerlijke onrust en gevoelens van

⁶ Veldwerknootities, 13 april 2011.

ontworteld zijn. In het resterende deel van dit hoofdstuk zal ik aandacht besteden aan de reden hiervan en uitleggen op welke manier de rol van de kerk veranderd is.

2.3 Secularisatie

In de introductie stipte ik al kort aan dat de populariteit van de kerk gedaald is. Dit betekent in de praktijk dat de kerkelijke gemeenschap minder leden heeft en dat er minder mensen actief zijn in de kerk. Dit is bijvoorbeeld te merken aan het feit dat er minder mensen naar de diensten komen. Hoewel dit proces van ontkerkelijking kenmerkend is voor de hedendaagse wereld, is het geen nieuwe ontwikkeling. Al lange tijd is de ontkerkelijking, ook wel secularisatie genoemd, waarneembaar.

De wortels van de secularisatie liggen in de tijd van de achttiende-eeuwse Verlichting (Berger en Fox in WRR rapport *Geloven in het Publieke domein* 2006). Tijdens de verlichting groeide het belang en de waarde die mensen hechtten aan rationaliteit en ontstond er kritiek op de rol van religie en de kerk in de maatschappij. Dit resulteerde in twee verschillende veranderingen. De eerste verandering ligt in het gebied van het publieke leven en de politiek. Belangrijke ideeën die uit de verlichtingsperiode en het daarbij behorende gedachtegoed stammen, zijn de scheiding van kerk en staat en de verdrijving van religie uit het publieke domein. Sinds de verlichting wordt het immers als belangrijk gezien dat er op rationele wijze wordt gehandeld en niet vanuit religieuze overtuigingen. De macht en rijkdom van de kerken werd voorheen als vanzelfsprekend beschouwd. Nadat de verlichtingsperiode was ingezet, gingen mensen echter twijfelen aan deze positie. Er werd een scheiding gemaakt tussen de dagelijkse leefwereld en de religieuze wereld. José Casanova, Professor in sociologie bij *Georgetown University*, stelt dat er, in het proces van secularisatie, sprake was van een verschuiving van macht en rijkdommen. Deze waren eerst in handen van de kerken en andere religieuze instellingen, maar verschoven daarna naar seculiere instituties. Het gaat hier dan ook niet zozeer om afname van religieuze aanhang in een samenleving, maar om de verdeling van macht. In onderstaand citaat bespreekt Casanova de betekenis van secularisatie sinds de verlichting. *‘Since then, secularization has come to designate the ‘passage,’ transfer, or relocation of persons, things, functions, meanings, and so forth, from their traditional location in the religious sphere to the secular spheres’* (Casanova 1994:13). Uit dit citaat blijkt dat Casanova hier spreekt van een ‘transformatie’ van religie en een herverdeling van macht en daarmee samenhangende aspecten. Hij stelt vervolgens dat onderzoek naar secularisatie gericht zou moeten zijn op de nieuwe plek die voor religie is weggelegd in het publieke leven en niet op het verdwijnen van religie.

Een tweede verandering als gevolg van secularisatie was dat oorzaken voor gebeurtenissen en verklaringen niet meer gezocht werden in het religieuze, maar in de wetenschap en de logica. Religie verloor dus een deel van haar functie en daarmee ook een deel van haar achterban. Wetenschappers voorspelden dat de functie van religie steeds verder zou afnemen, zelfs tot het punt waarop religie geheel zou verdwijnen uit de samenleving.

Inmiddels is het duidelijk dat religie niet verdwenen is uit de samenleving en lijkt het erop dat dit ook niet zal gebeuren. Zoals Richley Crapo (2003: 277-278) schrijft, geven wetenschap en rationaliteit weliswaar betere toegang tot de menselijke basisbehoeften zoals voedsel en onderdak, maar kunnen beide, in tegenstelling tot religie, geen antwoord geven op de existentiële vragen waar mensen in hun leven mee te kampen hebben. Om deze reden stelt hij dat het waarschijnlijk is dat religie in de sociale en ideologische contreien van de samenleving, van groter belang zal blijven dan de wetenschap. Mensen zullen altijd de behoefte blijven voelen aan beantwoording van existentiële vraagstukken.

Hier sluit ook Charlotte Celsing zich bij aan⁷. Zij schrijft over de Zweedse situatie met betrekking tot secularisering. Ook in Zweden is er sprake van verminderde populariteit van de traditionele staatsreligie. Sinds 1 januari 2000 kent Zweden officieel een scheiding tussen kerk en staat. Met het ingaan van deze wet is ook een einde gekomen aan het vanzelfsprekende lidmaatschap van de Lutherse staatskerk in Zweden. Hierdoor worden niet meer alle pasgeboren inwoners van Zweden lid van de kerk, maar moeten mensen dit zelf regelen. Deze ontwikkeling heeft als gevolg dat het ledenaantal van de Lutherse kerk elk jaar met een klein percentage daalt (in 2009 ongeveer 1,4%). Aan de hand van deze gegevens lijkt het op het eerste gezicht zo te zijn dat de rol van religie steeds kleiner wordt in het Zweedse publieke leven. Er is in ieder geval sprake van een afname van geïnstitutionaliseerde religie. Echter, volgens Celsing betekent dit niet dat er ook daadwerkelijk minder behoefte is aan een bepaalde vorm van religiositeit. Zij stelt dat vooral jongeren in Zweden openstaan voor spiritualiteit.⁸ Hiermee geeft ze dus al aan dat de traditionele vorm van religie omzeilt wordt door jongeren en dat daar een andere vorm van religiositeit voor in de plaats komt, spiritualiteit, welteverstaan. Omdat spiritualiteit echter geen ondubbelzinnige term is, volgt er in het volgende hoofdstuk meer uitleg, alsmede een definitie.

⁷ http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Religion/Reading/Are-Swedese-losing-their-religion/#idx_1
geraadpleegd op 11 december 2010.

⁸ http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Religion/Reading/Are-Swedese-losing-their-religion/#idx_1
geraadpleegd op 11 december 2010.

3. Religie en spiritualiteit

Uit het voorgaande hoofdstuk blijkt dat er sprake is van een verandering op het gebied van religie en spiritualiteit. Het gaat om een verschuiving van geïnstitutionaliseerde religie naar meer individuele spiritualiteit. Beide begrippen zijn zeer moeilijk te vangen binnen een sluitende definitie. Voor zowel religie als spiritualiteit bestaan er dan ook tal van definities waarvan ik er enkele in dit hoofdstuk zal verduidelijken.

Religie en spiritualiteit kennen verschillen, maar ook veel overeenkomsten. Zo is transcendentie (boven jezelf uitstijgen) bij beide begrippen van groot belang. Ook het zoeken naar (contact met) ‘het bovennatuurlijke’ en naar ‘het moreel goede’ zijn bij zowel religie als spiritualiteit duidelijk aanwezig. Een belangrijk verschil is echter dat er bij religies meestal een concreet persoon of gegeven is waar de transcendentie zich op richt. Bij spiritualiteit is dit vaak niet het geval. Er is geen hogere macht meer die centraal staat en allesbepalend is, maar zelfverrijking en de ‘mogelijkheden van de menselijke geest’ zijn leidend geworden (van Saane 2010:39). Het is analytisch gezien dus moeilijk om een strikt onderscheid te maken tussen religie en spiritualiteit. Ik beschouw religie als een overkoepelende term, waarvan spiritualiteit een onderdeel is. Spiritualiteit kan dan voorkomen als onderdeel van traditionele religies, zoals het christendom en de islam, maar kan ook een onafhankelijke vorm aannemen. Het is deze onafhankelijke vorm, die aansluit bij bovengenoemde omschrijving als zijnde meer individueel en gericht op ‘het zelf’, waar ik het in deze thesis over heb.

Spiritualiteit kan op die manier gezien worden als een nieuwe vorm van religie, of beter gezegd; nieuwe vormen, aangezien spiritualiteit in diverse vormen bestaat. Jack David Eller spreekt in dit verband over ‘*new religious movements*’ (NRM). ‘*At a certain point, however, a conspicuously new kind of religion enters the picture, which is widely referred to as a ‘new religious movement’’*’ (Eller 2007:165). Uit de woorden van Eller blijkt wederom dat religie niet verdwijnt, al verandert de vorm van de traditionele religies naar nieuwe bewegingen. Hoewel ik me kan vinden in de beschrijving die Eller geeft van de verschuiving van traditionele religies naar nieuwe vormen, vind ik de manier waarop hij deze vormen omschrijft nog teveel lijken op de traditionele vormen. Eller (2007:168) spreekt nog steeds van groepen, met charismatische leiders en collectieve (zelfs massale) activiteiten. Ik ben echter van mening dat spiritualiteit, die zoals ik hierboven heb beschreven ook onder de nieuwe vormen van religiositeit valt, niet altijd deze vorm aanneemt. Eller heeft gelijk als hij stelt dat er sprake is van collectieve activiteiten.

Tijdens mijn veldwerk heb ik wekelijks yogalessen, meditatiegroepen en andere lessen

en cursussen in groepsverband bijgewoond. Hier is dus sprake van collectieve activiteiten. Mensen komen wekelijks bij elkaar om samen een bepaalde vorm van spiritualiteit te beoefenen of te bespreken. Dit is echter slechts een deel van de spiritualiteit van deze mensen. De bijeenkomsten die ze bijwonen, hebben vooral praktisch nut. Tijdens deze collectieve activiteiten kunnen mensen met elkaar overleggen, vragen stellen en geïnspireerd worden voor hun persoonlijke leven. Het gevoel ergens bij te horen en te zien dat er meer mensen zijn met dezelfde interesse en bezigheden speelt ook mee, maar is zeker niet het belangrijkste. Toch ben ik van mening ben dat Eller zich teveel op deze collectiviteit richt. De reden hiervoor is dat voor veel mensen spiritualiteit ook een belangrijk deel van hun leven is buiten deze bijeenkomsten om. Het meest belangrijk in hun leven is de manier waarop ze hun eigen spiritualiteit ervaren en hoe ze dit kunnen inpassen in hun dagelijks leven. Verder is deze onafhankelijke vorm van spiritualiteit heel erg op het individu zelf gericht. Persoonlijke ontwikkeling en tijd die vrij te besteden is aan het individu zelf staan centraal. Dit zorgt ervoor dat iedere persoon een andere invulling geeft aan het begrip spiritualiteit en aan de specifieke vorm die beoefend wordt. Ook de uiteindelijke effecten verschillen omdat er geen sprake is van een gemeenschappelijk doel. Het volgende fragment, afkomstig uit een interview, illustreert dit. Deze woorden zijn afkomstig van Gunilla, een 50 jarige vrouw die werkzaam is als *life coach*.

*I don't know if you could say it's a backbone. My spirituality brings me wholeness. It is a connection between my thoughts and feelings en needs. I guess some people call it the connection between body and mind. And maybe that's the same thing, but those are someone else's words. So it doesn't resonate, they would not be the words that I would choose. And that is important, it is my process. For me, the understanding that it is only about me is important. You can give me tools but it is what these tools do inside of me.*⁹

Het eigen, individuele proces is dus van groot belang bij spiritualiteit. Dit geeft mensen de kans om zich persoonlijk te ontwikkelen en hun aandacht te richten op datgene waar ze zelf het meeste waarde aan hechten.

Theologe Sandra Schneiders (2006) laat in haar werk een andere beschrijving zien van spiritualiteit. Zij heeft drie verschillende manieren omschreven waarop gedacht wordt over de relatie tussen religie en spiritualiteit. In de eerste plaats noemt ze de mogelijkheid om het als

⁹ Gegevens uit een interview met Gunilla, 2 mei 2011.

twee totaal verschillende dingen te zien die niets met elkaar te maken hoeven te hebben. Ten tweede omschrijft ze een visie die uitgaat van een grote spanning en zelfs een onderlinge bedreiging tussen religie en spiritualiteit. In deze visie sluit het één het ander uit. Met andere woorden; als een persoon religieus is, kan hij niet zo spiritueel geëngageerd zijn en vice versa. Tot slot omschrijft ze een opvatting die religie en spiritualiteit ziet als sterk relationeel verbonden. Ze omschrijft deze relatie als volgt: ‘Twee dimensies van een enkele onderneming die, net als lichaam en geest, vaak in spanning zijn, maar wezenlijk voor elkaar zijn en samen één enkele werkelijkheid vormen’ (Schneiders in WRR Rapport 2006:42).

Deze derde opvatting die Schneiders beschrijft is degene waar ik me het beste in kan vinden. Mijn uitgangspunt in deze thesis is dan ook dat spiritualiteit en religie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Het is echter wel van belang te benadrukken dat spiritualiteit, zoals ik het hier beschrijf, een individuele vorm kent en gericht is op innerlijke verrijking. Er is meestal geen voorwerp of persoon waar de transcendentie op gericht is, maar het focuspunt ligt bij de persoon zelf en zijn innerlijke belevingswereld.

3.1 Aantrekkingskracht spiritualiteit

In de introductie is te lezen dat spiritualiteit erg populair is en ook in het fragment uit het interview met Maria komt dat naar voren. Maar hoe valt deze populariteit te verklaren? In de loop van dit hoofdstuk beschrijf ik wat de aantrekkingskracht van spiritualiteit is voor de mensen die ik in Uppsala heb gesproken. Om dit uit te kunnen leggen is het van belang om eerst uiteen te zetten wat de vormen van spiritualiteit die door mijn informanten het meest beoefend worden inhouden. Hierna zal ik verder gaan met het ontvouwen van hetgeen mensen zoeken in spiritualiteit. Vervolgens kan ik verder uitleggen waarom ze datgene juist zoeken in spiritualiteit en niet ergens anders. Hierbij zal ik ook het verschil tussen kerkelijke religie en spiritualiteit verder omschrijven.

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie is te lezen dat de rol van de kerk veranderd is. De vorm van geïnstitutionaliseerde religie past niet meer goed bij de huidige tijdsgeest. De kerk is tenslotte gericht op collectiviteit en diensten vinden plaats in een gemeenschap. Nu gaat het naar mijn mening te ver om te stellen dat mensen in een mondiale, postmoderne, individualistische wereld helemaal geen behoefte meer hebben aan enige vorm van collectiviteit. Wel wil ik betogen dat mensen collectiviteit in hun religie niet meer nastreven op een manier zoals de kerk het aanbiedt. Daarnaast hebben de kerk, de gemeenschap en de kerkelijke leiders bepaalde verwachtingen. Gezien het feit dat de huidige westerse samenlevingen nogal individualistisch ingericht zijn, past de kerk hier niet goed bij. Door het

proces van individualisering worden collectieve activiteiten minder belangrijk en dat uit zich logischerwijs ook in de terugtrekking van religie uit de publieke instituten. Maar, zoals Celsing¹⁰ aangeeft, betekent dat niet dat mensen geen behoefte meer hebben aan religiositeit. Ondanks de ontkerkelijking die in Zweden plaatsvindt, hebben mensen nog steeds behoefte aan zingeving, houvast en innerlijke rust. ‘Minder kerk en meer religiositeit’ zoals van Harskamp dat zo mooi formuleert (van Harskamp 2000:18).

Ik vat de stelling van van Harskamp breder op dan hij waarschijnlijk bedoeld is. Mensen zijn niet zozeer gericht op de traditionele vormen van religie (waar van Harskamp zich op richt), maar zijn op zoek naar een nieuwe manier die meer passend is bij deze tijd. Deze hernieuwde vorm vinden mensen in verschillende uitingen van spiritualiteit. Ten behoeve van de beeldvorming van de lezer volgt nu een korte beschrijving van yoga, *mindfulness* en meditatie, daar dit de drie spirituele activiteiten waren die ik het meest ben tegengekomen, die het meest bekend waren en daardoor ook het meest werden beoefend.

Yoga

Yoga is een vorm van spiritualiteit die bij bijna iedereen bekend is. Er wordt veel over geschreven en het krijgt behoorlijk wat media aandacht. Dientengevolge zijn er veel mensen in de westerse wereld die yogalesen volgen of dat ooit wel eens geprobeerd hebben. Uppsala is hierop geen uitzondering. In deze stad zijn talloze yogascholen en lessen worden op diverse plekken en tijden aangeboden. De prijzen voor een les van anderhalf uur liggen meestal rond de 1500 Zweedse kronen, wat ongeveer 15 euro is.

Yoga is van origine een filosofie, afkomstig uit het zuiden van Azië, die enkele duizenden jaren geleden is ontstaan. Het woord yoga, komt van het woord *yuj*, wat Sanskriet is voor juk, maar ook voor eenheid en verbinden. Het is bij yoga dan ook belangrijk dat er een eenheid en balans wordt gevonden tussen lichaam en geest. Daarnaast wordt binnen yoga ook een eenheid met het universum nagestreefd en wordt er vanuit gegaan dat alles binnen dit universum met elkaar verbonden is. Alles is één. Yoga bestaat uit zowel lichamelijke als mentale training (Fish 2006:91). Tegenwoordig is yoga allang niet meer alleen bekend en beoefend in Azië, ook in andere delen van de wereld is yoga zeer bekend en niet minder populair. Hierdoor zijn de manier waarop yoga gezien wordt en de aspecten die benadrukt worden veranderd. Antropoloog Allison Fish (2006) noemt Hatha Yoga als voorbeeld in dit

¹⁰ http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Religion/Reading/Are-Swedes-losing-their-religion/#idx_1
geraadpleegd op 11 december 2010.

kader. Bij deze vorm van yoga ligt de nadruk op het fysieke deel, met als doel voorbereiding op een diepe meditatie. Bij de Hatha Yoga die wereldwijd verspreid is, wordt de nadruk op het fysieke echter vaak geïnterpreteerd als een focus op de fysieke effecten zoals stress reductie, gewichtsverlies, toegenomen spierkracht en flexibiliteit. Yoga is hier veranderd in een product dat voldoet aan de wensen van de hedendaagse consument, fitness, stressvermindering en een mooi en gezond lichaam (Fish 2006:91). Deze verandering is heel zichtbaar als men op het internet zoekt. Zo schrijft een opleidingsinstituut voor Hatha Yoga docenten op haar website dat yoga een systeem is dat de beoefenaar nieuwe energie en balans brengt.¹¹ Hoewel er uitleg wordt gegeven over wat yoga is, is er nauwelijks sprake van een verwijzing naar de geschiedenis en de achterliggende filosofie. De nadruk ligt op de effecten. Dit is een voorbeeld van commodificatie van spiritualiteit waar ik in het volgende hoofdstuk op terug zal komen.

Mindfulness

Ook *mindfulness* is een zeer populaire spirituele activiteit. Hoewel het niet zo bekend en veel beoefend is als yoga, wordt ook aan *mindfulness* veel (media)aandacht geschonken waardoor steeds meer mensen er kennis van nemen. De prijzen van aanbieders die ik heb bezocht variëren van 600 Zweedse kronen (ongeveer 60 euro) voor een volledige cursus van zes keer tot 1200 Zweedse kronen (ongeveer 120 euro) voor een cursus van acht bijeenkomsten.

Mindfulness is een manier om aandacht te hebben voor hetgeen nu gebeurt, die zijn oorsprong vindt in het Boeddhisme. Bij *mindfulness* draait het erom, in het hier en nu te leven. Aandacht hebben voor het moment en wat dat met je doet is het belangrijkste. Het gaat er met andere woorden om dat je in contact staat met het leven. Ook de sensaties die zich voordoen in het lichaam zijn belangrijk en binnen *mindfulness* gaat daar dan ook veel aandacht naar uit. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand zijn van een *bodyscan*, een veelgebruikte techniek bij *mindfulness*, waarbij aandacht wordt besteed aan elk lichaamsdeel, zodat de beoefenaar zich bewust wordt van zijn lichaam. Hoewel het bij *mindfulness* van belang is de aandacht op het hier en nu te vestigen, is het niet zo dat elke afdwaling van gedachten veroordeeld wordt. Het is juist belangrijker om elke keer weer terug te komen naar het huidige moment. *Mindfulness* helpt hierdoor om meer te kunnen genieten van het leven. Mensen zijn vaak geneigd om veel

¹¹ <http://www.yoga.nl/hoofdmenu/algemeen/yoga-algemeen/> geraadpleegd op 31 juli 2011.

op de automatische piloot te doen. Hierdoor gaat er veel verloren van de mooie momenten in het leven, mensen maken ze immers niet bewust mee. Het beoefenen van *mindfulness* kan helpen bij het genieten van dagelijkse dingen zoals eten en lopen. Daarnaast leert men door het beoefenen van *mindfulness* meer aandacht te hebben voor de innerlijke belevingswereld. Emoties worden beter herkend waardoor ook de destructieve reacties die hier soms mee gepaard gaan, ondervangen kunnen worden.¹²

Meditatie

Mediteren en het beoefenen van *mindfulness* kennen een behoorlijke overlap. Ook met yoga is dit het geval omdat meditatie daar ook onderdeel van is. Toch zijn er ook verschillen. Hoewel meditatie een onderdeel is van zowel yoga als *mindfulness*, en er op gericht is de aandacht in het hier en nu te houden, is een groot verschil dat er geen andere activiteiten bij plaatsvinden. Bij yoga zijn onder andere ook de verschillende poses van belang en ook bij *mindfulness* komen andere dingen kijken zoals de *bodyscan*. Een ander verschil tussen yoga, *mindfulness* en meditatie in Uppsala is de prijs. De meditaties die ik heb bijgewoond waren gratis.

Bij het mediteren is het 'in het nu zijn' een belangrijk onderdeel. Mediteren is hierbij het middel en de belevenis van het moment het doel. Bij mediteren wordt de aandacht gericht op iets wat helpt om alle gedachten buiten te sluiten. Dit kan de ademhaling zijn, maar er wordt ook vaak geteld of een mantra herhaald. Net als bij *mindfulness* kan het gebeuren dat de aandacht toch afdwaalt. Zodra dit door de beoefenaar opgemerkt wordt, is het van belang de aandacht weer terug te brengen naar het originele aandachtspunt zodat de meditatie hervat kan worden. Gedachten en gevoelens kunnen uiteraard niet 'uitgezet' worden, maar worden tijdens de meditatie niet aangepakt. Ze worden als het ware gezien als wolkjes die voorbijrijven en vanzelf weer weggaan. Tijdens de meditatie worden gedachten dus niet genegeerd, maar de persoon in kwestie gaat er ook niet op in. Het doel van meditatie is bewuster worden en daardoor meer van het leven kunnen genieten.¹³

3.2 Wat mensen zoeken in spiritualiteit

De hierboven beschreven vormen van spiritualiteit worden dus veel beoefend. De vraag die nu opkomt is 'waarom'? Om hier meer duidelijkheid over te krijgen, volgt nu een beschrijving van hetgeen mensen hopen te vinden in hun spirituele activiteiten.

¹² <http://mind-body-wellness.se/mind-body-techniques/mindfulness/> geraadpleegd op 31 juli 2011.

¹³ <http://www.abc-van-meditatie.nl/watismeditatie/watismeditatie.asp> geraadpleegd op 1 augustus 2011.

Tijdens mijn veldwerk in Zweden heb ik veel met informanten gesproken over wat ze uit hun spirituele activiteiten willen halen. Wat me hierbij opviel was dat bijna al deze mensen zich keren tot spiritualiteit vanuit de behoefte naar stressvermindering, innerlijke balans en harmonie. Ook persoonlijke groei is een belangrijke drijfveer voor veel mensen bij het kiezen voor spiritualiteit.

Dit zal ik illustreren aan de hand van uitspraken van mijn informanten. De fragmenten die volgen, zijn afkomstig uit interviews die ik tijdens mijn veldwerk in Uppsala heb afgenomen. Het betreft mensen die zich op verschillende manieren met spiritualiteit bezighouden. In deze interviews hebben ze me uitgelegd wat spiritualiteit voor hen doet en waarom ze hun activiteiten voortzetten. Sara, een Russische vrouw van 36, die ik ontmoet heb bij een spirituele lezing, vertelt me over haar visie op spiritualiteit als we samen hebben afgesproken in de stad. Het gesprek begint over koetjes en kalfjes; ze vertelt over haar zoontje die ziek is en over haar Zweedse lessen. Sara en ik ontmoeten elkaar meerdere keren per week en net als anders komt het gesprek ook nu vanzelf bij spiritualiteit terecht. Als we een tijdje gepraat hebben over wat haar nu bezighoudt, vraag ik haar wat ze nu eigenlijk uit al die spirituele activiteiten wil halen. Sara kijkt me bedachtzaam aan en neemt enkele minuten de tijd om haar antwoord te formuleren. Dat luidt als volgt:

First of all it's about finding more harmony in myself. Find out about different techniques and practices to help yourself, physically and mentally. After all if you really understand yourself it helps to go further and after that help others. Reiki and qi gong are about energy. If you have blockages and start to heal others it can be a big problem. First you need to heal yourself. It's about harmony and balance. Yes, it's about finding balance and harmony, I think I'm on my way, it's a process.¹⁴

Ik vertel Sara dat ik haar antwoord heel uitgebreid vind en dat het lijkt alsof ze daar al vaker over heeft nagedacht. Dit is ook het geval, vertelt ze. Sara vind het belangrijk op een bewuste manier keuzes te maken in haar spiritualiteit. Ze denkt na over de mogelijke effecten en vind het belangrijk dat ze er van tevoren een goed gevoel bij heeft. Sara maakt dus duidelijk weloverwogen beslissingen omtrent de spirituele diensten en producten die ze afneemt en weet heel goed wat ze zoekt. Hoewel niet al mijn informanten in staat waren zo'n uitgebreide beschrijving te geven, konden ze allemaal wel aangeven wat ze zochten in hun spirituele

¹⁴ Gegevens uit een interview met Sara, 27 april 2011.

bezigheden. Sanna, een studente van begin twintig, vertelde me het volgende toen ik haar vroeg wat ze zocht in spiritualiteit: *“I use yoga to reduce stress and get in touch with my body. The past year I tried to do yoga every day. I do yoga because it makes me feel good, it aligns me, and it balances me”*.

Mijn informanten zijn dus op zoek naar een bepaalde vorm van innerlijke rust en balans. Dit kunnen ze vinden in spiritualiteit doordat er alle ruimte is voor individuen om zich op zichzelf te richten en ze niet aan allerlei verwachtingen hoeven te voldoen. Sara omschreef dit heel mooi als een proces, iets eigens. Zoals ik eerder al beschreef draait het bij de spiritualiteit die centraal staat in deze thesis, vooral om de persoonlijke groei en ontwikkeling van elk individu. Hoewel mensen in de meeste gevallen wel betalen voor de lessen of bijeenkomsten die ze bijwonen, hebben ze geen verplichtingen naar de groep toe. Tijdens bijvoorbeeld een yogales of een meditatie sessie is er geen noodzaak om de aandacht op anderen te richten. Het zelf staat volledig in het middelpunt. Hoewel veel van deze dingen in groepsverband plaatsvinden, is elke deelnemer tijdens de sessie zijn eigen kleine eilandje. Gedurende de spirituele activiteiten hoeven de deelnemers met niets anders bezig te zijn dan met zichzelf.

De aandacht voor de eigen belevingswereld en de focus op het individu past binnen de individualistische tijdsgeest van de huidige westerse samenleving. Dit verklaart gedeeltelijk de populariteit van spiritualiteit. Als mensen spirituele activiteiten ondernemen in groepsverband is er uiteraard wel sprake van communicatie. Vooral bij de yogalessen en de meditatiegroepen waar ik wekelijks kwam was dit het geval. Omdat hier elke week dezelfde mensen komen, kennen deze mensen elkaar en wordt er veel gekletst voor aanvang van de les. Tijdens de les is de aandacht echter naar binnen gericht en is er alleen noodzakelijk contact.

Na afloop van de lessen wordt er wel weer meer gecommuniceerd, maar vaak wordt er dan door verschillende mensen uitgelegd hoe ze de les of een bepaalde oefening hebben ervaren. Hoewel ik in diverse situaties van deelnemers heb gehoord dat ze dit contact met anderen prettig vonden, vonden ze een ander prettige aspect van spiritualiteit juist dat ze niets verplicht waren. Zo vertelde Sara me in een van onze gesprekken dat ze als tiener veel naar de kerk was geweest met vriendinnen. Ze is niet christelijk opgevoed, maar was wel zoekende. Ze had altijd al het gevoel dat er meer was. Toen een vriendin haar uitnodigde om mee naar de kerk te gaan, ging ze hier enthousiast op in. Sara legt uit dat ze van haar veertiende tot haar achttiende heel regelmatig naar de kerk ging, niet alleen op zondag, maar ook op andere bijeenkomsten en discussie avonden. Toen ze ouder werd, is ze toch weer uit de kerk gestapt omdat het niet paste bij haar wensen. Sara omschrijft de kerk als een systeem en had altijd het

gevoel in een bepaalde rol gedwongen te worden. Ze had het gevoel dat ze niet kon zeggen en doen wat ze wilde en dat ze niet vrijelijk met haar geloof bezig kon zijn omdat ze vooral bezig was aan de wensen van de kerk te voldoen. Bij *reiki* en *qi gong*, waar ze nu lessen in volgt, heeft ze dit gevoel niet. Ze kan hierin haar eigen spiritualiteit ontwikkelen en persoonlijk groeien, zonder dat ze verplichtingen heeft naar de groep of de docent. Sara heeft het gevoel dat ze in deze vormen van spiritualiteit helemaal zichzelf kan zijn en dat het geoorloofd is als ze vooral met zichzelf bezig is. Deze mate van onafhankelijkheid die veel beoefenaars van spiritualiteit ervaren, zorgt naast een grote aantrekkingskracht, ook voor een grote diversiteit binnen spiritualiteit. Iedereen kan het immers invullen zoals hij zelf wil. Eén van mijn informanten, een boeddhistische vrouw van bijna 40, die zich veel bezighoudt met *mindfulness* en meditatie gaf ook aan zelf haar eigen vorm van spiritualiteit te creëren: *"I don't consider myself to be necessarily religious. Although buddhism is a religion. My own practice of it is so individualized. Aside of being part of a community, I'm not attached to buddhism as a concept. I don't want to be attached to an idea about what buddhism is"*.¹⁵

Hoewel deze vrouw dus deel uitmaakt van een religieuze gemeenschap, geeft ze heel duidelijk aan haar eigen invulling te geven aan de beleving ervan. Zij is zeker niet de enige die er op deze manier mee omgaat en haar uitspraak illustreert de individualistische manier waarop spiritualiteit zich vaak voordoet.

Het verband tussen spiritualiteit en individualisme is ook terug te vinden in de manier waarop Paul Heelas en Linda Woodhead (2001) religie en spiritualiteit bespreken. Zij beschrijven de verschillen tussen de traditionele, geïnstitutionaliseerde vormen van religie en de nieuwe vormen (die zij allen in de categorie spiritualiteit onderbrengen) door middel van *"the subjective turn of modern culture"* (Heelas en Woodhead 2001:2). De *subjective turn* houdt in dat mensen steeds minder gaan leven volgens traditionele patronen. Er wordt minder waarde gehecht aan vast bepaalde rollen, verplichtingen en taken die door derden opgelegd worden. In plaats daarvan is het normaler geworden om te leven volgens de eigen subjectieve ervaringen die zich uiten in gevoelens en ideeën. Heelas en Woodhead noemen dit de scheiding tussen *'life-as'*, waarin de traditionele rollen en verplichtingen leidraad zijn, en *subjective-life*, waarbij individuen zich laten leiden door hun eigen wensen, emoties en gedachten. Vanuit deze visie zijn traditionele vormen van religiositeit duidelijk te plaatsen binnen *life-as* terwijl spiritualiteit onder *subjective life* valt. Heelas en Woodhead zien religie en spiritualiteit als twee zaken die lijnrecht tegenover elkaar staan. Ik ga persoonlijk meer uit

¹⁵ Gegevens uit een interview met Lena, 28 april 2011.

van een samenhang, maar ik kan me vinden in *the subjective turn* zoals Heelas en Woodhead die bespreken. Ik zie spiritualiteit wel als een onderdeel van religie, maar dat de vorm van traditionele religies en de meer moderne vormen van spiritualiteit sterk uiteenlopen, valt niet te ontkennen.

Een ander kenmerk van spiritualiteit dat sterk samenhangt met de *subjective turn* is de mate van verplichting. Mensen die regelmatig naar de kerk gaan, zijn in de meeste gevallen lid van de kerkelijke gemeenschap. Daarmee gaat een bepaalde verplichting gepaard, bijvoorbeeld het doneren van geld of het aanwezig zijn bij diensten. Spiritualiteit is in die zin veel meer ongebonden. Mensen betalen vaak wel voor deelname aan diverse spirituele activiteiten, maar er is in de meeste gevallen geen sprake van lidmaatschap. Er zijn dan ook geen verplichtingen of verwachtingen die voortkomen uit een verbintenis aan een instituut of een groep. Mensen willen zich vrij voelen en niet verplicht om ergens naar toe te gaan. Daarnaast willen mensen zich vrij voelen in de keuzes die ze kunnen maken op religieus gebied. Lilly, één van mijn informanten zei daar het volgende over:

Even though my family is Muslim, there is no Muslim influence in my life. I know the reason why I don't feel comfortable with religion, it is too narrow. In believing that you have to believe like this, you can be punished. They tell you what you need to live by. Religion came out of spirituality but it is interpreted in the wrong way.¹⁶

Hoewel de islam anders is dan de Zweedse traditionele religie, is er een grote overeenkomst in de manier waarop het beleefd wordt. In dit citaat is te lezen dat Lilly zich niet vrij genoeg voelt bij een geïnstitutionaliseerde vorm van religie. Zij is hier zeker niet de enige in.

Concluderend kan dus gesteld worden dat mensen zich keren tot spiritualiteit voor het verkrijgen van innerlijke rust en om zich te ontwikkelen op persoonlijk vlak. Daarnaast willen deze mensen zich hier op een ongebonden manier mee bezig houden, waarvoor spiritualiteit de mogelijkheden biedt.

3.3 Afnemers van spiritualiteit

Voor mijn onderzoek heb ik verschillende plaatsen in Uppsala regelmatig bezocht. Doordat ik hier elke keer weer opnieuw kwam en met veel mensen heb gesproken, heb ik een beeld kunnen vormen van de mensen die spirituele activiteiten bezoeken en spirituele producten

¹⁶ Gegevens uit een informeel gesprek met Lilly, 8 mei 2011.

afnemen. Met sommige mensen heb ik gesproken over hun afkomst en religieuze achtergrond, anderen heb ik vooral geobserveerd. Verder heb ik ook informatie gekregen over de afnemers van spiritualiteit door veel met de aanbieders te praten. Zonder dat zij privacy gevoelige gegevens aan mij doorgaven of mensen met naam en toenaam noemde, hebben ze me veel kunnen vertellen over de mensen die bij hen kwamen. We spraken dan over hun motivatie, maar ook over hun (religieuze) verleden en overtuigingen. Op basis van al het bovenstaande, zal ik een beschrijving geven van de afnemers van spiritualiteit en hun religieuze achtergrond. Wat me in eerste instantie opviel is dat bij de meeste activiteiten mensen van diverse leeftijden aanwezig zijn. Het merendeel van de deelnemers is vrouw. Een uitzondering hierop is *mindfulness*, waarbij ongeveer de helft van de deelnemers man is.

Ten tijde van de aanvang van dit onderzoek verkeerde ik in de veronderstelling dat veel van de mensen die ik zou treffen bij de spirituele activiteiten een christelijke achtergrond zouden hebben. Zweden kende immers lange tijd een staatskerk en is van origine een christelijk land. Daarnaast hebben ook Heelas en Woodhead een verschuiving beschreven op het gebied van religie. Hoewel ze stellen dat het te ver gaat om te spreken van een spirituele revolutie, spreken ze wel van een *subjectivization pattern* (Heelas and Woodhead 2005:75). Hiermee doelen ze op het feit dat, hoewel spiritualiteit religie niet overneemt, er sprake is van een verschuiving in de manier van denken. De *subjective turn*, zoals die eerder in dit hoofdstuk beschreven staat, wordt volgens hen steeds invloedrijker. Dit is iets wat ook in mijn onderzoek is teruggekomen, veel mensen willen niet meer leven volgens verplichte rollen die ze aan moeten nemen of in een bepaald systeem vastzitten. Hoewel de meeste van deze mensen dit associëren met de kerk, gaat het te ver om te stellen dat er een direct verband is tussen de afname van het aantal kerkgangers en de groeiende populariteit van spiritualiteit. Om dit argument te kunnen maken, had ik van veel mensen moeten horen dat ze bij de kerk weg waren gegaan, om zich aan te sluiten bij een ongebonden spirituele groep. Dit heb ik echter van niemand gehoord dus wat ik zou willen stellen is dat er geen direct verband bestaat tussen verminderde populariteit van de kerk en de opkomst van spiritualiteit. Wel kan ik me vinden in de conclusie van Heelas en Woodhead. De *subjective turn* is heel belangrijk en zal waarschijnlijk steeds meer ruimte in gaan nemen. De reden dat ik het eens ben met deze bewering, is dat veel informanten mij hebben verteld dat ze niet bij de kerk zijn weggegaan of überhaupt nooit naar de kerk zijn geweest, maar dat ze wel vinden dat de kerk niet goed in deze tijd past. De kerk werd in deze gevallen ervaren als een dwingend systeem terwijl er meer behoefte was aan vrijheid.

Eén van mijn informanten, Gerda een vrouw van midden veertig, die kleurentherapie

geeft denkt er ook zo over.¹⁷ Ze komt uit een christelijk gezin en is opgegroeid met de kerk en de bijbel. Ze geeft aan wel in God te geloven, maar ze kan haar eigen geloof niet helemaal in overeenstemming zien met hetgeen ze heeft meegekregen in haar opvoeding. De moeder van Gerda was een zakenvrouw en is altijd heel nuchter en rationeel geweest. Zij was niet zo gelovig en Gerda heeft het geloof dan ook vooral van haar vader meegekregen. Haar vader was wel christelijk en geloofde in God. Gerda vertelt hoe ze haar geloof ziet: *“I do believe in God, I don't know about the bible”*. Hiermee bedoelt ze dat ze wel in een god gelooft. Er is meer tussen hemel en aarde, dat weet ze zeker, maar ze weet niet zeker of dit voor haar ook op de manier is zoals dat vanuit de kerk gepredikt wordt. Voor Gerda is het altijd meer een open zoektocht geweest naar wat er allemaal is. Dat betekent voor haar dat je niets uitsluit. Alles waar je God in kan vinden, zou je volgens Gerda moeten proberen, zolang het goed voelt. Vanuit de kerk gezien is dit echter anders. In de ervaring van Gerda moet je dan geloven zoals de kerk je opdraagt, daarbuiten is er niets. Dit past niet bij haar, ze heeft dan het gevoel dat ze dingen mist en heeft behoefte aan een groter gevoel van vrijheid.

Het verhaal van Gerda komt erg overeen met wat ik hoorde van één van mijn andere informanten, Weronica, een *reiki* lerares van midden dertig.¹⁸ Zij vertelde me dat ze niet heel christelijk is opgevoed, maar de ouders van haar moeder waren christelijk en haar moeder heeft ook christelijke overtuigingen. In haar opvoeding heeft Weronica zelf dus ook veel van het christelijk geloof meegekregen en dat heeft haar zeker beïnvloed. Vooral vroeger geloofde ze in de God van de bijbel. Nu gelooft ze nog steeds in God, maar ze ziet het anders dan vroeger. Het is voor Weronica nu groter, God is in alles, het is de manier waarop alles met elkaar verbonden is, het universum en niet alleen maar een ‘persoon’. Weronica gaat ervan uit dat de God van de bijbel en de manier waarop zij het ziet gewoon verschillende benamingen zijn voor hetzelfde. *“Different words meaning the same thing”*.

Deze twee fragmenten tonen aan dat er niet per definitie sprake hoeft te zijn van een keuze tussen de kerk en spiritualiteit. Het één hoeft het ander niet uit te sluiten. Daarnaast hoeft het niet zo te zijn dat mensen die zich bezighouden met spiritualiteit christelijk zijn opgevoed. Een goed voorbeeld hiervan is Maria, mijn yogalerares, die uit een atheïstisch gezin komt. Zij vertelde me tijdens een interview,¹⁹ dat ze in het begin zelfs moeite had met het spirituele aspect van yoga omdat ze dat helemaal niet gewend was.

¹⁷ Gegevens uit een informeel gesprek met Gerda, 8 maart 2011.

¹⁸ Gegevens op basis van een interview met Weronica, 21 februari 2011.

¹⁹ Gegevens uit een interview met Maria, 1 maart 2011.

3.4 Effecten van spiritualiteit

De motieven van de meeste mensen om zich te keren tot spiritualiteit zijn duidelijk, echter, het brengt wel de nieuwe vraag, of deze mensen ook daadwerkelijk vinden wat ze zoeken. Tijdens mijn veldwerk in Uppsala heb ik gezien dat de mensen die zich bezighouden met spirituele diensten en producten gedeeltelijk hun doel bereiken. Spiritualiteit brengt ze rust en energie en biedt ze de mogelijkheid 'de batterij weer op te laden'. Mensen vinden het prettig om een bepaald moment, of in sommige gevallen diverse momenten, in de week of op een dag volledig voor zichzelf te hebben. Op die momenten hoeven ze niet aan anderen te denken of rekening te houden met wat er van ze verwacht wordt. De mensen die ik gesproken heb ervaren dit als zeer prettig. Zo vertelde één van mijn informanten, die zich sinds twee jaar bezig houdt met spiritualiteit, het volgende: *" 'Me time' was never there. Everybody elses time came first. Now I had 'me time' for two years. But the first one and a half years were more about doing the things I wanted to do. Breaking through destructive behavior. Doing things that were good for me"*.²⁰

Bovenstaand fragment illustreert mooi hoe deze jonge vrouw zich in een hoekje geduwd voelde, ze had het gevoel dat ze nooit met zichzelf bezig mocht zijn. Ze was immers gewend vooral voor anderen te zorgen. In haar spirituele activiteiten kan ze zich voor het eerst sinds lange tijd volledig op zichzelf richten. Zoals ik eerder al benoemd heb, is dit een veel voorkomend argument dat mijn informanten noemden om met spiritualiteit bezig te zijn. Verder heb ik veel gehoord dat het besteden van tijd aan zichzelf, hen nieuwe energie levert en de mogelijkheid biedt om op een andere manier met stressvolle situaties om te gaan.

*I do yoga every day. Other things can also be good to clear my mind, but I still want to do yoga. It affects my daily life. The more I do it the more I can handle situations differently. It helps me to manage stress better. If I don't do yoga, I'm not happy. It corresponds with my body. My body responds positive to yoga and meditation (Sanna, begin 20).*²¹

Sanna was niet de enige van mijn informanten die aangaf dat hun spirituele activiteiten hun stressniveau verlagen. Vooral de mensen met wie ik yogalessen volgde, spraken veelvuldig over de stressverlagende kwaliteiten van yoga. Het is regelmatig voorgekomen dat er iemand het spirituele centrum waar de yogales plaatsvond, al zuchtend binnenkwam en nog voordat de jas en schoenen uit waren uitriep: *"I really need yoga!"* . Veel van deze mensen zeiden aan

²⁰ Gegevens uit een informeel gesprek met Lilly, 22 maart 2011.

²¹ Gegevens uit een interview met Sanna, 15 maart 2011.

één keer yoga per week niet genoeg te hebben, maar kwamen er thuis niet aan toe om yoga te beoefenen. Daarom hunkerden ze na een week naar anderhalf uur yoga. Maar ook bij andere vormen van spiritualiteit werd gesproken over het stressverlagende effect. Zo zei Sara daar het volgende over:

*Sometimes I lose contact with my inner voice, sometimes due to pressure of everyday life, hectic. I believe that a person creates his world and surroundings by himself. It's about your attitude. Through that it's much easier to deal with problems. In this sense I can see that my world has changed. I don't pay attention to things that make me suffer and get on my nerves. I've come to realize that the reason of all your suffer is yourself. I don't make hassle out of nothing. I used to be more stressed. It happens, but not in the same regard.*²²

Een aantal van mijn informanten gebruikt hun spiritualiteit zelfs gericht om zich meer ontspannen te voelen. Als ik op een doordeweekse avond samen met Sanna naar de bioscoop ben geweest, praten we nog even na. De film was een romantische *comedy*. Sanna vertelt dat de man in de film haar deed denken aan haar ex en hoe leuk ze het samen hadden. Eerder deze week vertelde ze al dat hij na een hele lange tijd weer contact met haar had gezocht. Hoewel ze het leuk vindt om met hem te praten, vindt ze het ook moeilijk. Sanna vertelt dat ze de avond ervoor weer met hem heeft gesproken. Hij zei dat hij haar mist en haar nooit zal vergeten, hier was ze behoorlijk van in de war. Ik vroeg haar of ze wel had kunnen slapen. Hierna klaarde haar gezicht op en verscheen er een glimlach om haar mond. *”Actually I did, very well, I did Savasana before I went to bed”*.²³ Sanna heeft me al eerder verteld dat yoga haar helpt stress te bestrijden. Maar dit is de eerste keer dat ik haar op zo'n manier hoor vertellen dat ze het zo praktisch en gericht inzet om te kunnen ontspannen. Naast dat sommige mensen de hele levensstijl ontspannend vinden, kunnen delen van spiritualiteit dus op zeer concrete wijze worden ingezet.

Tot slot gaven veel van mijn informanten aan dat hun spirituele bezigheden (indirect) van invloed waren op hun sociale relaties. Mensen gaven aan minder onder druk te staan en daardoor een minder kort lontje te hebben. Eén van mijn informanten vertelde me dat ze voor ze in 2005 met de ‘echte’ yoga begon nogal explosief was, ze had een heel kort lontje.²⁴ Ze vertelde dat ze niet echt ruzie maakte of echt heel erg kwaad werd, maar dat ze wel vaak heel

²² Gegevens uit een interview met Sara, 27 april 2011.

²³ *Savasana* is een ontspanningsoefening uit de Yoga.

²⁴ Gegevens op basis van een informeel gesprek met Anika, 20 april 2011.

fel reageerde en dat ze mensen nogal eens afsnauwde. Ze ging verder met te vertellen dat ze sinds ze vaak aan yoga doet, niet meer zo reageert. Als iemand nu vervelend tegen haar doet ziet ze dat niet meer als haar probleem, maar als dat van de ander. Ze heeft daardoor veel meer energie. Ook heeft ze nieuwe manieren ontdekt om naar gebeurtenissen en situaties te kijken. Ze neemt niet meer alles zo persoonlijk op en realiseert zich meer dat ze kan kiezen voor haar eigen reactie, ongeacht het gedrag van een ander. *“I Just don’t care that much, when somebody’s angry. It might seem selfish, but why should I affect my body and mind in such a negative way?”* Ze heeft geleerd om zich meer op zichzelf te richten. Niet in de manier dat ze minder rekening met haar omgeving houdt, maar ze heeft meer aandacht voor haar eigen behoeftes en ze heeft geleerd om beter voor haar lichaam en geest te zorgen. Al met al lijkt de kracht van spiritualiteit dus vooral te liggen in de mogelijkheden die het mensen biedt om hun aandacht op zichzelf te richten en te ontdekken wat de eigen behoeftes zijn. Het is duidelijk dat spiritualiteit voor veel van de geïnteresseerden een grote steun kan zijn. Er is echter ook een andere kant. Uit mijn veldwerk en de gevoerde gesprekken blijkt dat er ook sprake is van een bepaalde druk, die onder andere te maken heeft met de zoektocht naar het authentieke zelf en de rol die de commodificatie van spiritualiteit hierin speelt. Hier zal ik verder op in gaan in het vierde hoofdstuk van deze thesis.

4. Commodificatie van spiritualiteit

Tijdens mijn verblijf in Zweden, ben ik naar een spirituele beurs geweest. Dit bezoek bood een heel mooi voorbeeld van de vercommercialisering van spiritualiteit. Deze beurs vond plaats in een sporthal in Solna, een buitenwijk van Stockholm. De eerste keer dat ik iets van deze beurs zag, was toen ik in de metro in Stockholm zat. In de coupé hing een reclameposter waarop een aankondiging voor de gebeurtenis stond. Twee dagen later werd ik opnieuw op deze beurs gewezen. Dit maal door Gerda, die ik interviewde. Zij heeft een winkel waar ze kleuretherapie en meditatieve kunstlessen geeft. Na het interview gaf ze me een gratis tijdschrift dat vol staat met interviews en advertenties omtrent alternatieve geneeswijze, spirituele activiteiten en producten. Dit tijdschrift wordt in Zweden verspreid door natuurwinkels, sommige yogascholen, alternatief genezers en andere aanbieders van spiritualiteit. Gerda, wees me op een advertentie van een beurs, ik herkende de advertentie en vroeg wat het precies was. Ze legde uit dat er heel veel te doen en te zien was en dat ik er zeker heen moest gaan. Dus ging ik op zaterdag 2 april, samen met iemand van mijn yogales,

richting Stockholm om de beurs te bezoeken. Toen we bij de sporthal aankwamen, stond er een aardige rij buiten. De entreprijs bleek 150 kronen te zijn, wat ongeveer 15 euro is.

Eenmaal binnen gekomen was ik verbaasd over het enorme aantal kraampjes wat in de sporthal verzameld stond en minstens net zo verrast door het grote aantal bezoekers. De hele sporthal stond vol met mensen die hun diensten of producten wilde verkopen. Er werden *healings* aangeboden voor (omgerekend) zo'n 20 euro per 10 minuten. Hetzelfde gold voor auralezingen, een astrologisch consult of een adviesgesprek omtrent het gebruik van kruiden ter genezing. Er werden ook gratis dingen aangeboden, maar dat was vooral door kerken die engelenconsulten aanboden als je je aansloot bij de betreffende gemeenschap. Het leek dus zo te zijn dat de '*new age*' aanbieders het zich konden veroorloven om veel geld te vragen voor hetgeen ze aanboden en dat de kerken hun best moesten doen om mensen over te halen. Verder was er nog een gratis *healing* waarbij er zo'n 15 tot 20 mensen tegelijk behandeld werden. Deze mensen gingen in rijen van vijf achter elkaar zitten en werden zo allemaal tegelijk genezen. De spirituele, zweverige sfeer die ik had verwacht, bleef echter uit. Hoewel de aangeboden producten anders waren, was deze beurs vergelijkbaar met een gemiddelde beurs in de Amsterdamse Rai.

Toen we weer buitenstonden vroeg ik mijn metgezel wat ze van de dag vond. Ietwat gedesillusioneerd vertelde me dat ze het jammer vond dat de aanbieders alleen maar op die beurs leken te staan om geld te verdienen. Echte diepgang en oprechte aandacht van de aanbieders voor hun cliënten, was ver te zoeken. De verkoop stond deze dag duidelijk centraal.²⁵

4.1 Commodificatie

Eerder schreef ik al dat de markt inspeelt op de behoefte die mensen voelen aan zingeving en houvast. Er worden nieuwe tijdschriften gelanceerd over yoga, en spiritueel welzijn, er zijn televisieprogramma's te zien over religie en spiritualiteit, in elke stad kan men meditatie en *mindfulness* cursussen volgen en er worden tal van opleidingen aangeboden tot bijvoorbeeld *wellness* coach en *reconnective healer*. In deze gevallen is duidelijk sprake van commodificatie van religie en spiritualiteit. Met andere woorden; de abstracte, ongrijpbare spiritualiteit waar mensen naar zoeken wordt omgevormd tot verkoopbare producten. Dit is een resultaat van de vrije markt en de consumptiemaatschappij waar we in leven. In de westerse wereld staat consumptie centraal en is het maken van winst een zeer belangrijke factor (Bauman 1990). De centrale positie van consumptie zorgt ervoor dat de wens van de

²⁵ Vignet op basis van veldwerknooties, 2 april 2011.

consument het uitgangspunt is in de ontwikkeling van het aanbod. Daarnaast resulteert het belang dat gehecht wordt aan het maken van winst erin dat elke kans om iets te verkopen wordt aangegrepen. Deze combinatie leidt ertoe dat 'de markt' inspeelt op de behoeften en angsten van consumenten om zo te voldoen aan de vraag die al bestaat, maar ook meewerkt aan het creëren van nieuwe wensen en het versterken van bestaande verlangens om zo meer winst te kunnen maken (Carrette en King 2005).

Zoals ik in de introductie beschreef komen de behoeften van mensen op het gebied van spiritualiteit gedeeltelijk voort uit de chaos en fragmentatie van de huidige westerse samenleving. Dit kan zorgen voor een gevoel van verdwaald zijn en gemis aan identiteit. De markt speelt hier handig op in door spiritualiteit aan te bieden als een '*quick fix*', een makkelijke oplossing voor deze ongemakkelijke gevoelens. Hoewel de markt dus aanbiedt wat mensen nodig (denken te) hebben, gebeurt dit, zoals ik tijdens mijn veldwerk gezien heb, niet altijd op een manier die de inhoud van de spiritualiteit waarborgt. De aangeboden spiritualiteit wordt vaak aangepast aan de eisen van de consumptiemaatschappij, hapklaar en niet te ingewikkeld. Dit stelt ook Miles Neale, boeddhistisch psychotherapeut en meditatieleraar, in *Frozen Yoga and McMindfulness*. In dit interview stelt Neale dat bepaalde vormen van spiritualiteit te gesimplificeerd aangeboden worden waardoor de essentie ervan ontbreekt.

I also see a kind of compartmentalized, secularized, watered-down version of mindfulness being offered, which I call "McMindfulness" in a forthcoming article of mine. Meditation for the masses, drive-through style, stripped of its essential ingredients, prepackaged and neatly stocked on the shelves of the commercial self-help supermarkets. From my perspective, McMindfulness lacks the integrity of the tradition and lineage from which it originates. My fear is that in wanting to procure meditation from Buddhism and the postures (asana) from yoga, we may be throwing the baby out with the bath water.

Hoewel de markt spiritualiteit dus aanbiedt (met uiteindelijk doel het maken van winst) om in de behoeften van consumenten te voorzien, wordt spiritualiteit in sommige gevallen teruggebracht tot een van alle betekenis ontdane vrijetijdsbesteding. Hierdoor verandert spiritualiteit van een manier om tegenwicht te bieden tegen de hectiek van het dagelijks leven binnen de moderne consumptiemaatschappij, naar een te consumeren product, dat alle kenmerken van deze consumptie maatschappij in zich draagt. Zo is het onderhevig aan trends,

waardoor het net zo vluchtig wordt als hetgeen mensen proberen te bestrijden. Daarnaast is het, net als veel andere te consumeren producten, leeg en oppervlakkig. Dit benoemde ook, Lilly, een vrouw van 30 jaar. Toen ik het met haar had over spiritualiteit zei ze dat ze het zelf graag simpel houdt, in tegenstelling tot veel anderen. Naar haar mening wordt spiritualiteit vaak met veel te veel poespas gepresenteerd. *“You know, white suits or uniforms, crystals, talk about chakra’s, mantra’s and all that stuff. It’s not nonsense or anything, but it distracts attention from the contents, from what really matters”*.²⁶ Natuurlijk geldt dit niet voor elke aanbieder van spiritualiteit en zijn er ook aanbieders die hier tegenin proberen te gaan.

Wat ik hier wil laten zien is dat niet zomaar aangenomen mag worden dat het veld van spiritualiteit zich onttrekt aan de invloed van het kapitalisme en de chaos en fragmentatie van de huidige samenleving. En dat mensen die zich in de contouren van de spirituele activiteiten en producten begeven, in sommige gevallen de spanning ervaren die bestaat tussen de kapitalistische kant van spiritualiteit en de kant gericht op persoonlijke groei en innerlijke beleving.

4.2 Mens als consument

Door het verkoopbaar maken en het ‘veranderen’ van de vorm van religie van iets abstracts, naar iets tastbaars, wordt spiritualiteit op een presenteerblaadje aangeboden.

De markt speelt dus een zeer grote rol in het proces van commodificatie. Maar uiteraard zou dit proces niet blijven bestaan als de mensen zelf, de consumenten, hier geen aandeel in zouden hebben. De reden dat mensen zo gevoelig zijn voor nieuwe producten is het feit dat de huidige, westerse samenlevingen, consumptiemaatschappijen zijn. Het consumeren staat in deze samenlevingsvorm voorop. Zygmunt Bauman (1998:80) zegt hierover dat leden van deze huidige westerse samenleving vooral gevormd worden door hun rol van consument. Bauman stelt verder dat de mens als consument vooral op zoek is naar snelle bevrediging van behoefte zonder dat dit moeite kost of dat er vaardigheden voor nodig zijn. Aan de ene kant sluit dit mooi aan bij het zoeken van zingeving en houvast in trends en gecommuniceerde spirituele zaken. Spiritualiteit wordt immers vaak aangeboden als een snelle oplossing voor persoonlijke problemen, met een directe, positieve invloed op de gevoelsbeleving. Hierbij worden de achterliggende gedachtegang en leefwijze, in sommige gevallen, volledig buiten beschouwing gelaten. En ook het feit dat het bereiken van innerlijke rust een proces is dat tijd kost, wordt dan genegeerd. Aan de andere kant investeren de mensen die geïnteresseerd zijn in spiritualiteit wel degelijk in het opdoen van ervaringen en het leren van de bijbehorende

²⁶ Gegevens uit een interview met Lilly, 8 mei 2011.

filosofie. Toch is het consumeren in de zoektocht naar spiritualiteit duidelijk aanwezig. Het lijkt zelfs onvermijdelijk om hier in mee te gaan. Ook schrijft Bauman (1998:83) dat consumenten in de eerste plaats op zoek zijn naar sensaties en dat het verzamelen van objecten pas op de tweede plaats komt. Als we ervan uit mogen gaan dat dit echt waar is, is het zeer vanzelfsprekend dat consumenten hun heil zoeken in spirituele producten en ervaringen.

Solveig Wikström (1997:264) sluit zich op dit punt aan bij Bauman in zijn beschrijving van het veranderde consumentengedrag in Zweden. Hij stelt dat veranderingen op het gebied van cultuur en normen en waarden invloed hebben op het gedrag van de consument. Wikström spreekt van een overgang naar een postmoderne en postmaterialistische samenleving wat zijn weerslag heeft op het koopgedrag van consumenten.

Eén van de veranderingen die Wikström beschrijft, is de omslag naar het tijdperk van het postmaterialisme. Mensen hechten minder waarde aan dingen, maar vinden zaken als democratie, vrijheid en persoonlijk contact belangrijker. Daarnaast zijn ook gezondheid, welzijn en milieu belangrijker geworden. Dit alles wordt volgens Wikström (1997:265) vooral gedreven door existentiële levensvragen en zorgen over de toekomst van de wereld. De postmoderne condities zijn hier ook zichtbaar. Door de fragmentatie en de chaos die inherent zijn aan de situatie in de huidige westerse samenlevingen, hebben mensen het gevoel houvast te verliezen in hun leven. Om dit terug te vinden gaan ze meer consumeren op het gebied van immateriële zaken. Ook de grote mate van individualisering binnen de westerse maatschappij brengt een verandering teweeg in producten en het consumentengedrag. Wikström stelt dat mensen door het massale gebruik van bijvoorbeeld mobiele telefoons en laptops onafhankelijk worden van plaats en tijd. Dit geldt ook voor gezondheidszorg en welzijn. Online zijn allerlei programma's te volgen en ook individuele lessen en cursussen zijn veelvuldig te boeken. Volgens Wikström (1997:272) zijn deze veranderingen duidelijker terug te vinden in de Zweedse samenleving dan in andere Europese landen, omdat Zweedse gezinnen onafhankelijker zijn en meer gericht op het opdoen van nieuwe ervaringen. Daarnaast is Zweden een welvarend land en zijn de consumenten in landen die in economisch en sociaal opzicht goed ontwikkeld zijn meer gericht op immateriële consumptie.

De materiële consumptie heeft echter wel een grote invloed op de levens van consumenten. Door het veelvuldige gebruik van moderne technologie en communicatiemiddelen, voelen veel mensen zich gedwongen om altijd en overal bereikbaar te zijn. Dit kan ervoor zorgen dat mensen een grote mate van druk ervaren, en werkstress maar moeilijk van zich af kunnen zetten. Zoals ik ook in het eerste hoofdstuk al schreef, wonden

veel mensen zich tot spiritualiteit in een poging het gevoel van stress dat ze ervaren te verminderen. Dit was ook de voornaamste reden van veel deelnemers van een *mindfulness* cursus die ik heb gevolgd in Uppsala. Deze cursus bestond uit een reeks van zes bijeenkomsten op de zondagavond. Bij de start van deze cursus waren er vier mannen en vier vrouwen aanwezig in het spirituele centrum waar de bijeenkomst plaatsvond. Nadat er een korte uitleg was gegeven over het doel en de inhoud van de cursus, begonnen we een ronde waarin iedere deelnemer zijn of haar motivatie voor deelname kort uiteenzette. Hoewel het een gemengd gezelschap was, zowel mannen als vrouwen en leeftijden ongeveer tussen de 21 en 60 jaar, bleek dat bijna alle aanwezigen moeite hadden met het omgaan met de stress die het dagelijks leven met zich meebrengt. Veel van hen hadden het gevoel geleefd te worden en voelden zich niet in staat de rust en tijd te nemen om te genieten van hun leven. Ook hadden sommigen het gevoel dat er zoveel op hen afkwam dat ze geen tijd hadden om het te verwerken. Daardoor hadden ze moeite met het loslaten van gebeurtenissen wat veel stress opleverde. Dit werd nog eens versterkt doordat hun werk hen overal 'achtervolgde', de mobiele telefoon ging nooit uit, waardoor ze ook thuis werktelefoontjes konden ontvangen en werk e-mail werd ook thuis herhaaldelijk gelezen.²⁷ De invloed van een druk bestaan in combinatie met de effecten van moderne communicatie technologieën, zorgen dus voor veel spanning. De hedendaagse, westerse consumenten, hebben, zoals gezegd, een specifiek consumptiepatroon. Ervaringen, sensaties en innerlijke beroering zijn belangrijker dan spullen. Een belangrijke vraag die nu opkomt, is in hoeverre deze consumenten vrije keuze hebben. Het is zo dat mensen kunnen putten uit een ongelofelijk arsenaal aan mogelijkheden, maar ondertussen zou je kunnen zeggen dat ze hierbij enorm worden gestuurd, of zelfs gepusht worden door de markt. Volgens Bauman (1998) is de vrije wil van consumenten zeer beperkt. Ze worden immers gestuurd door hun behoeften en de wens deze te bevredigen. Deze behoeften en de zoektocht naar bevrediging hiervan worden op hun beurt gestuurd door de markt. Uiteindelijk kan volgens Bauman dus geconcludeerd worden dat zelfs de moderne, westerse mens met al zijn mogelijkheden geen vrije keuze heeft.

Ook Jeremy Carrette en Richard King (2005) laten in *Selling Spirituality* zien dat spiritualiteit een product is geworden in de huidige consumptiemaatschappij. Hoewel hier vaak in positieve termen over wordt gesproken, zien zij dit zeker niet als positieve ontwikkeling. Carrette en King zijn van mening dat het commodificeren van spiritualiteit juist gebruikt wordt om mensen te binden aan het kapitalisme. Door de vormen waarin spiritualiteit

²⁷ Gegevens op basis van veldwerknooties, 6 maart 2011.

gegoten wordt door de commodificatie, worden mensen in veel gevallen helemaal niet verrijkt, terwijl ze daar wel naar op zoek zijn. In tegendeel zelfs: de mens heeft juist veel minder vrije keuze en raakt alleen maar verder verwijderd van zijn 'ware zelf' door zich zo over te geven aan het consumeren en de lokroep van de consumptiemaatschappij te volgen (Carrette en King 2005).

Een andere kijk hierop geeft antropoloog Jonathan Friedman. Hij stelt dat er een verband bestaat tussen consumptie en identiteit. Friedman ziet consumptie "as an aspect of broader cultural strategies of self-definition and self-maintenance" (Friedman 1994:103). Hiermee wil Friedman dus duidelijk maken dat consumeren een manier is om het zelf te definiëren. Consumptie kan gezien worden als een verwijdering van de eigen identiteit, maar ook als een middel ter ontwikkeling ervan. Het gebruik van consumptie als manier van zelfidentificatie, ben ik tijdens mijn veldwerk ook tegengekomen. Toen ik op een zondagmiddag een fika²⁸ bij Sanna thuis bijwoonde, samen met haar vriendinnen, kwam het gesprek op yoga. Sanna is een fanatieke beoefenaar van yoga en doet dat zowel thuis als op les. Als we het over haar lessen hebben, vertelt een van haar vriendinnen dat ze moeite heeft met veel van de yoga poses. Sanna vertelt schoorvoetend dat ze dat soms ook heeft, maar dat ze dat nooit toe wil geven. Ze weet dat het juist niet bij yoga hoort, maar wil gewoon heel graag de beste zijn. Ze wil laten zien dat ze het beter kan dan de rest en ze is heel competitief tijdens de les. Zelf baalt ze daar nogal van want zo leidt ze de aandacht af van haar innerlijke groei. Eerder vertelde ze me al in een interview dat ze haar spiritualiteit als een belangrijk onderdeel van haar imago ziet en dat ze yoga gebruikt om zichzelf op een bepaalde manier neer te zetten. Zo vertelde ze:

*Yoga makes me stronger. I just suck at sport. In school I always cried after sport class. So, I wanted to prove I was good at something. My body responds positive to yoga and meditation. I would love to become a yoga teacher. At least I want to get a certificate. I don't know if I will use it, but I just want to be that good. I want to prove I'm not a dork.*²⁹

Op de manier zoals mijn informant haar spiritualiteit gebruikt, wordt de consumptie van spiritualiteit dus bewust ingezet voor het verwezenlijken van een identiteit en actief gebruikt als manier van zelfpresentatie. Dit is mogelijk doordat spiritualiteit zo gecommificeerd is

In bovenstaande uiteenzetting van de mening van Carrette en King is te lezen dat ze

²⁸ Zweeds gebruik van koffie drinken en taart eten.

²⁹ Ggevens uit een interview met Sanna, 15 maart 2011.

de mening van Bauman delen wat betreft consumptie en vrije keuze. Ook al lijkt het zo te zijn dat consumenten heel bewust kiezen voor spirituele bezigheden en producten, volgens zowel Bauman, als Carrette en King worden consumenten in een bepaalde richting gestuurd. Carrette en King (2005:126) stellen verder dat spiritualiteit om deze reden niet gezien kan worden als tegenreactie op het kapitalisme en de chaos en hectiek van de huidige samenleving. Spiritualiteit wordt volgens hen zo gevormd dat de consument het gewoon kan consumeren zonder toewijding aan een bepaalde levensstijl.

Tijdens mijn veldwerk in Zweden heb ik gemerkt dat de stelling van Carrette en King inderdaad gedeeltelijk waar is. Veel mensen hoppen van het ene spirituele aanbod naar het andere, op dezelfde manier als wanneer ze nieuwe kleding zouden kopen. Er is van een diepere betekenis dan nauwelijks sprake. In veel gevallen nemen spiritueel consumenten ook niet de levensstijl over die bij een bepaalde vorm van spiritualiteit hoort. Ze beoefenen deze slechts in de één of twee keer per week dat ze een les volgen. In een interview dat ik had met Eliza, een *qi gong* en *mindfulness* lerares van 38, kwam deze manier van spiritueel consumeren ook naar voren. Tijdens het interview vroeg ik haar naar de motivatie van haar leerlingen. Eliza reageerde daarop door te zeggen dat het voor veel mensen belangrijk is dat ze zich op zichzelf kunnen richten. Ze denken er geluk in te vinden en zijn vooral met zichzelf bezig. Terwijl voor Eliza juist ook de achterliggende filosofie en de manier waarop je met je omgeving omgaat van belang is bij spiritualiteit. Zij herkende de wil van mensen zich snel beter te voelen zonder al te veel moeite. Eliza onderschrijft dan ook het idee dat spiritualiteit vaak gezien wordt als een 'quick fix'.

A lot of people look at spirituality as some kind of self-improvement project. It may start like that but I hope that's not how it ends. It's superficial. I don't know if we can improve our self, it's about adding layers and not seeing reality. The self improvement is happening a lot, hopefully it is not the entire motivation after a period of practice. It is about more than making myself feel better. A lot of people want to escape things. If people keep believing that spirituality will make them feel better and push the shadow down, they keep hopping around. They might be terrified of actually seeing themselves.³⁰

In dit citaat komt duidelijk de oppervlakkigheid naar boven die Carrette en King noemen. Ook verwijst Eliza naar de vluchtigheid die zo kenmerkend is voor de hedendaagse, westerse

³⁰ Gegevens uit een interview met Eliza, 28 april 2011.

samenleving en waar spiritualiteit ook niet geheel aan kan ontsnappen. Bovenstaand citaat uit het interview met Eliza in combinatie met de beweringen van Carrette en King schetsen een nogal negatief beeld omtrent spiritualiteit. Er is echter ook een andere, meer positieve kant van de medaille. In het interview met Eliza benoemde ze dit zelf en ook andere informanten benoemde dat er aan de huidige ontwikkelingen en de manier waarop er met spiritualiteit wordt omgegaan, zowel negatieve als positieve kanten zitten. Carrette en King (2005) zien de situatie rondom spiritualiteit duidelijk minder rooskleurig in. Hoewel ze een baanbrekend boek hebben geschreven over het verband tussen kapitalisme en spiritualiteit, ben ik van mening dat ze in sommige gevallen wat ongenueanceerd zijn. Zo stellen zij bijvoorbeeld dat mensen niet echt een vrije keuze hebben, maar dat hun keuze bepaald wordt door de markt. Tijdens mijn veldwerk heb ik geprobeerd te achterhalen of dit daadwerkelijk zo is. Aan de ene kant heb ik gezien dat er heel duidelijk sprake is van commodificatie en commercialisering van spiritualiteit. Voor veel geld worden allerlei verschillende lessen en producten aangeboden.

Wat mij verder heel erg is opgevallen, is dat veel mensen wel zien gebeuren dat de markt sturend is bij het maken van keuzes en dat het grote aanbod ervoor zorgt dat het moeilijker wordt om te kiezen. Wat veel van hen echter ook aangeven, is dat deze problemen zich niet bij hen voordoen, maar dat ze zich kunnen voorstellen dat het in een andere situatie wel van invloed zou zijn of dat het anderen overkomt. Sara, één van mijn informanten, gaf daarover het volgende aan:

People get more confused, because the offer is quite huge. But it's limited in the sense that you can't always afford it. I can't afford the prices they ask. I can't really choose, consider one or another course or retreat. I'm probably not really their audience. I can imagine if I did have the money and be able to choose I would be a little confused. But for now, I haven't experienced it myself, but if I'm surfing the internet, for instance for a course and I see the price it stops all my will to try. Even for Swedish incomes these prices are really high. There are so many interesting things; I understand that it has to cost something. But it seems too much.³¹

In dit interview fragment is duidelijk te lezen dat Sara zich er wel degelijk van bewust is dat er sprake is van beïnvloeding van de spirituele zoekers door de markt.

Aan de andere kant ben ik er in Zweden achter gekomen dat de meeste mensen zich

³¹ Gegevens uit een interview met Sara, 27 april 2011.

ervan bewust zijn dat de markt invloed heeft gehad op hun keuze voor een bepaalde vorm van spiritualiteit. Zo gaven informanten bijvoorbeeld aan advertenties te hebben gelezen in kranten en ook artikelen in tijdschriften en items op televisie werden veel genoemd. Zonder deze impulsen hadden ze misschien nooit het idee opgevat om bijvoorbeeld aan een *Tai Chi* cursus deel te nemen. Echter, informanten vertelden ook dat ze wel degelijk persoonlijke motivatie hadden voor hun keuze en het niet alleen maar deden omdat het nu eenmaal hip is. Hieruit blijkt dat afnemers van spirituele producten en diensten zich in grote mate bewust zijn van de marktwerking op dit gebied en tegelijkertijd in staat zijn om hun eigen keuzes te maken.

Een voorbeeld hiervan is de motivatie van deelnemers van een *mindfulness* cursus. De eerste bijeenkomst hiervan begint met een voorstelrondje, waarbij iedereen vertelt waarom ze daar zijn. De helft van de deelnemers geeft aan deze cursus te willen volgen om hun stress beter te hanteren, de andere helft wil leren dingen beter los te laten. Eén van de vrouwen voegt hieraan toe dat ze op het idee gebracht werd door een artikel uit een tijdschrift. Tijdens het lezen van een damesblad stuitte ze op een artikel over *mindfulness*. Hierin stond naast een beschrijving van wat *mindfulness* inhoudt, ook een ervaringsverhaal van een vrouw die een cursus had gevolgd. Het artikel was zeer positief en de vrouw raakte geïnspireerd. Naar aanleiding daarvan heeft ze zich verder verdiept in *mindfulness* en de mogelijkheden om een cursus te volgen in Uppsala. Vervolgens heeft ze een gesprek aangevraagd met degene die deze cursus gaf. Deze vrouw kwam dus op het idee *mindfulness* te gaan beoefenen door de media en zonder commodificatie was dit waarschijnlijk minder snel gebeurd. Echter, het is ook duidelijk te zien dat deze vrouw heel bewust tot een beslissing is gekomen. Ze heeft na het lezen van het artikel zelf meer informatie gezocht en op basis daarvan een keuze gemaakt omdat ze ervan overtuigd was dat ze er echt baat bij kon hebben en niet alleen omdat het aangeprezen werd in een tijdschrift.³²

Hoewel Carrette en King (2005) er zeker gelijk in hebben dat er sprake is van commodificatie op het gebied van spiritualiteit en dat het commerciële aspect centraal staat in plaats van het spirituele, ben ik van mening dat ze hun argument te ver door trekken. Zo wekken Carrette en King de indruk dat mensen die geïnteresseerd zijn in spiritualiteit een soort willoze slachtoffers zijn van het kapitalisme die onbewust gedwongen worden om bijvoorbeeld naar yogales te gaan, terwijl ze zelf denken dat ze zich persoonlijk ontwikkelen. Ondertussen zijn ze echter slechts speelballen van de markt. De mensen die ik heb gevolgd en

³² Gegevens uit veldwerknootities, 6 maart 2011.

gesproken tijdens mijn veldwerk hadden in veel gevallen echter wel kennis van de invloed van de markt op spiritualiteit. Deze mensen namen hun beslissingen voor verschillende vormen van spiritualiteit bewust en weloverwogen en niet alleen omdat het toevallig een trend is.

Daarnaast is het beeld dat Carrette en King schetsen wel erg negatief. Natuurlijk is het zo dat commercialisering, winstbejag en marktwerking hun invloed hebben op spiritualiteit, net als op elk ander gebied in de samenleving. Dit zorgt inderdaad in sommige gevallen voor vervlakking en verlies van diepgang en betekenis van het aangeboden, aan de andere kant heeft het ook voordelen. Door de toegenomen populariteit van spiritualiteit, is het bij een veel groter publiek bekend geworden. Ook is er veel meer mogelijk door het enorme aanbod. Zonder de invloed van de markt was spiritualiteit waarschijnlijk niet zo populair geworden en was ook het aanbod niet zo groot geweest. Maria, mijn yogalerares zag naast een negatieve invloed van de markt, ook zeker een positieve invloed. Door de populariteit van yoga en het feit dat het zo hip is, komen er veel meer mensen in aanraking met yoga dan dat anders het geval zou zijn. En ook al beginnen die mensen, volgens Maria, soms om de verkeerde redenen of met verkeerde ideeën, uiteindelijk zullen ze er toch iets positiefs uithalen en dat is alleen maar goed voor de wereld. Dit heeft ze ook gezien in haar eigen werk. Door de populariteit van yoga krijgt ze inmiddels veel verschillende mensen in haar lessen waarvan een deel nooit naar yoga zou zijn gekomen zonder de populariteit en media-aandacht. Deze mensen kan ze dan op een positieve manier beïnvloeden.³³

Hetzelfde kreeg ik te horen van Weronica, een vrouw van midden dertig die een eigen praktijk heeft voor *reiki* behandelingen, spirituele *healings* en schildermeditaties. Tijdens een gesprek dat ik met haar had in haar praktijk, vertelde ze me haar ideeën over het verband tussen spiritualiteit en marktwerking.³⁴ Om te beginnen vertelde ze me over de motivatie van haar klanten. De mensen die bij haar komen hebben daar verschillende motivaties voor. Sommige zijn heel moe, hebben lichamelijke pijn, voelen een onbalans of hebben concentratie problemen. Ook komen er mensen die het gevoel hebben dat ze meer uit het leven kunnen halen, dat er meer is. Die proberen de leegte die ze ervaren op te vullen met spiritualiteit. Dit zijn volgens Weronica ook de mensen waar de markt op in speelt. Veel lessen en therapieën zijn heel duur terwijl dat niet hoeft. Zelf geeft Weronica ook vaak gratis *healings*. De reden hiervoor is dat ze voelt dat het nodig is. Als dit gevoel opkomt stuurt ze een bericht via sociale media op internet.

³³ Gegevens uit een informeel gesprek met Maria, 5 april 2011.

³⁴ Gegevens uit een informeel gesprek met Weronica, 23 maart 2011.

Weronica zegt dat ze zelf moet leren om iets terug te vragen omdat ze hiermee zelf ook energie en tijd investeert. Maar de manier waarop sommigen dat doen vind ze niet nodig. Bijvoorbeeld de lezingen van Eric Pearl³⁵ die heel duur zijn, vind ze niet goed. *“It shouldn't be that way; it should be open to more people.”* Hiermee doelt ze erop dat veel mensen worden uitgesloten van lezingen, therapieën en lessen door de prijs. De hoge prijs is niet nodig, het maakt volgens Weronica geen verschil. Ze snapt het wel van sommige scholen en aanbieders. Die denken dat ze alleen maar hele serieuze klanten krijgen door een hoge prijs te vragen. Voor haar hoeft dat niet. Als iemand het niet serieus neemt of eigenlijk niet wil, is er altijd wel iets wat hij opsteekt van spiritualiteit. *“It will always affect them in some way, like the planting of a little seed or a small light that can only grow bigger.”*

In de fragmenten van de gesprekken met zowel Weronica als Maria is te lezen dat de invloed van de markt op spiritualiteit zoals Carrette en King die beschrijven, absoluut niet te ontkennen is, maar dat die invloed niet zo ver hoeft te gaan dat het de positieve kanten of effecten van spiritualiteit volledig ondersneeuwt. Daarnaast heb ik van veel van mijn informanten ook gehoord dat ze gunstige effecten ondervinden van het beoefenen van spiritualiteit, zoals te lezen is in hoofdstuk twee.

4.3 Succes van commodificatie

Een belangrijke vraag die nu opkomt, is hoe de commodificatie van spiritualiteit zo succesvol is geworden? In de eerste plaats komt dit doordat spiritualiteit zich uitstekend leent voor de verkoop. Het is een onderwerp en vaak ook een product dat veel mensen aanspreekt. Dat heeft te maken met het feit dat spiritualiteit zo goed past binnen de wensen van de huidige westerse samenleving. Godsdienstpsychologe Joke van Saane (2010), stelt dat juist doordat spiritualiteit in zo veel vormen voorkomt, het in onze tijdsgeest past. Tegenwoordig zijn mensen gewend aan het hebben van veel keuze. Dit past natuurlijk ook goed in een consumptiemaatschappij en het sluit aan bij de constatering van Wikström omtrent de verandering van consumptiepatronen naar het immateriële.

Daarnaast stelt van Saane het volgende;

De veelkleurigheid van spiritualiteit en de individuele keuze ervoor staan symbool voor de postmoderne samenleving waar voorgeschreven betekenissen aan kracht

³⁵ (Eric Pearl is de bedenker van *reconnective healing* en een heel bekend persoon in het spirituele circuit.)

inboeten, maar waar persoonlijke betrokkenheid, individuele keuzes en vooral authenticiteit aan zeggingskracht winnen (van Saane 2010:39).

Zoals gezegd leven we in een consumptiemaatschappij waarin mensen niet alleen gewend zijn aan het hebben van veel keuzes, maar ook de mogelijkheid willen hebben tot het maken van veel keuzes. Daarnaast blijkt uit bovenstaand citaat van van Saane dat het individuele aspect van spiritualiteit heel belangrijk is in de groeiende populariteit ervan.

De commodificatie van spiritualiteit krijgt nog een extra stimulans door de betekenissen die aan de begrippen religie en spiritualiteit worden toegekend. Van Saane schrijft dat spiritualiteit tegenwoordig een positieve connotatie heeft, terwijl religie meer negatieve associaties oproept. Religiositeit wordt tegenwoordig vaak gezien als beperkend en afstandelijk waar spiritualiteit staat voor vrijheid, aandacht voor jezelf en persoonlijke ontwikkeling.

Na bovenstaande kan geconcludeerd worden dat er sprake is van een spanningsveld tussen spiritualiteit als brenger van houvast, rust en zingeving en spiritualiteit als pion van het kapitalisme. Want hoewel spiritualiteit gericht is op het vergroten van het bewustzijn, leven in het moment zelf en innerlijke rust, is spiritualiteit ook een trend die juist zeer sterk onderhevig is aan verandering en mode. Daarmee voldoet spiritualiteit als modehype precies aan de kenmerken van het moderne consumptie tijdperk hoewel het gezien de inhoud juist lijkt op te komen om houvast en rust te creëren in een chaotische en aan verandering onderhevige tijd.

Conclusie

Aan de hand van deze thesis en het theoretische en empirische onderzoek wat daaraan vooraf is gegaan, wil ik een antwoord geven op de vraag hoe mensen die betrokken zijn bij spirituele centra, spiritualiteit ervaren. Hierbij wil ik tevens stil staan bij de positie van de kerk en de verhouding tussen de afgenomen populariteit van de kerk en de toegenomen populariteit van spiritualiteit. Een andere belangrijke vraag die ik wil beantwoorden is in hoeverre het spanningsveld op het gebied van spiritualiteit, dat wordt veroorzaakt door commodificatie, van invloed is op de spirituele keuzes die mensen maken en of ze zich hier bewust van zijn. Gezien het feit dat ik mijn onderzoek heb uitgevoerd in Uppsala zal het antwoord op deze vraag alleen betrekking hebben op deze plaats.

Een belangrijke uitkomst van mijn onderzoek is dat spiritualiteit veelal wordt ervaren als een mogelijkheid om de aandacht volledig naar binnen te richten. Spiritualiteit wordt ingezet als instrument om het zelf beter te leren begrijpen en persoonlijke wensen en behoeftes te ontrafelen. Daarnaast wordt spiritualiteit gebruikt als legitieme reden om op zichzelf gericht te zijn. Zolang een individu bezig is met een spirituele activiteit zoals mediteren of het volgen van een *qi gong* les, is het voor zijn gevoel toegestaan om alle rollen die hij in het dagelijks leven inneemt, en alle verplichtingen en verantwoordelijkheden die daarbij horen, los te laten en even puur zichzelf te zijn. In andere situaties en met andere bezigheden, zoals sport en lidmaatschap van verenigingen, hebben de meeste mensen daar meer moeite mee omdat er dan toch altijd iets van ze verwacht wordt. Omdat de ongebonden spiritualiteit waar ik in deze thesis over geschreven heb, zo op persoonlijke ontwikkeling en innerlijke groei gericht is, kunnen deelnemers zich zonder schuldgevoel terugtrekken en zich bezighouden met hun innerlijke belevingswereld.

Deze mogelijkheid om alles even los te laten en alleen aan jezelf te denken geeft mensen nieuwe energie om weer verder te gaan met de hun dagelijks leven en zich bezig te houden met de dagelijkse beslommeringen. Doordat spiritueel geëngageerde hun batterij weer kunnen opladen tijdens de sessies, lessen en bijeenkomsten die ze bijwonen, zijn ze, naar eigen zeggen, beter in staat om te gaan met stress en (relationele) spanningen. Er is immers regelmatig een moment waarop ze, als het ware, even uit de stressvolle situatie kunnen stappen en de spanningen achter zich kunnen laten. Dit zorgt ervoor dat ze er later weer beter tegen opgewassen zijn. Het verminderen van gevoelens van stress en zich weerbaarder maken tegen de hectiek en de druk van het hedendaagse bestaan in de westerse wereld zijn dan ook belangrijke drijfveren voor het kiezen voor spiritualiteit. Veel mensen die zich hiermee

bezighouden zeggen de gewenste effecten ook daadwerkelijk te bereiken door regelmatig spirituele activiteiten te ondernemen. Dit betekent dat spiritualiteit over het algemeen ervaren wordt als iets positiefs, als een manier om persoonlijke ontwikkeling, innerlijke rust en betere stresshantering mee te bereiken.

Een ander onderwerp binnen spiritualiteit, dat ik met mijn informanten besproken heb, is de kerk. Voor aanvang van mijn onderzoek hoopte ik op het vinden van een causaal verband tussen de afname van populariteit van de kerk en de toegenomen populariteit van spiritualiteit. Dit verband heb ik echter niet kunnen vinden. Er lijkt geen direct verband te zijn tussen een krimp van traditionele religie en de groei van spirituele bezigheden. Om dit hard te kunnen maken had ik van veel mensen moeten horen dat ze de kerk hadden verlaten om zich met spiritualiteit bezig te kunnen houden. Dit was niet het geval. Wat ik wel veel heb gehoord, is dat mensen die zich bezig hielden met spiritualiteit, dit beter vonden passen bij de hedendaagse samenleving. Omdat spiritualiteit meer keuzemogelijkheden biedt en op een meer individualistische manier is ingericht, voldoet het beter aan de wensen die mensen in deze tijd hebben. Dit past bij de *subjective turn* (Heelas en Woodhead 2005) zoals ik die in het derde hoofdstuk heb beschreven. Mensen hebben behoefte aan een meer vrij bestaan zonder opgelegde rollen. Er is daardoor een verschuiving waarneembaar van *'life-as'*, dat aan religie toegeschreven wordt naar *'subjective life'*, dat hoort bij spiritualiteit (Heelas en Woodhead 2005). Deze verandering biedt mensen de ruimte om zich meer te richten op hetgeen ze zelf wensen en zich minder bezig te houden met wat er van ze verwacht wordt. Mede hierdoor kunnen mensen spiritualiteit op een positieve manier inzetten in hun leven.

Er is echter ook een keerzijde aan al deze positieve geluiden. Er is veel sprake van commodificatie van spiritualiteit. Nu hoeft dat op zichzelf niet als een negatieve ontwikkeling gezien te worden, maar het brengt wel een aantal negatieve gevolgen met zich mee. Zo verandert de commodificatie het aanbod van spiritualiteit. Het wordt immers aangepast aan de wensen van het grote publiek en omgevormd tot een modetrend. Hierdoor verdwijnt in sommige gevallen de diepgang van de spiritualiteit en wordt het een oppervlakkige vrijetijdsbesteding. Daarmee gaan vaak de oorspronkelijke filosofie en de bijbehorende levenswijze verloren. Hoewel het aanvankelijk zo was dat mensen die zich bezighielden met bepaalde spirituele activiteiten, zich ook de bijbehorende levensstijl aanmaten, tegenwoordig is dat in veel gevallen niet meer zo. Spiritualiteit wordt, net als elk ander verkrijgbaar product geconsumeerd naar eigen welbevinden. Consumenten verwachten, in sommige gevallen, dan ook een makkelijk te behappen en te consumeren vorm van spiritualiteit voorgeschoteld te krijgen, een soort kant en klare versie. Ze gaan er soms van uit dat deelnemen aan cursussen

en lessen en het afnemen van spirituele producten zoals boeken en kristallen hen snel weer op het rechte pad kan krijgen. Spiritualiteit wordt dan gezien als een snelle oplossing voor alle persoonlijke problemen.

Sommige wetenschappers, zoals Carrette en King (2005), stellen daarom dat spiritualiteit als instrument ingezet wordt door de markt om mensen aan zich te binden. Hoewel het in eerste instantie lijkt of mensen zich tegen de kapitalistische, postmoderne samenleving verweren door hun heil te zoeken in iets dat gericht is op het persoonlijke en waarbinnen van chaos en hectiek geen sprake is, gaan ze juist mee in datgene wat ze willen bestrijden. Spiritualiteit is tenslotte ook een product en marktwerking en vergankelijkheid is zeker ook zichtbaar in dit segment.

Na mijn veldwerk in Zweden kan ik echter niet zeggen dat ik volledig achter deze stelling sta. Het valt niet te ontkennen dat er sprake is van marktwerking binnen de spiritualiteit, en ook vervlakking en het optreden als modeverschijnsel zijn te herkennen. Het is echter niet zo dat mensen niets uit spiritualiteit halen en weerloos geleid worden door het kapitalisme. De mensen die betrokken zijn bij spirituele centra zijn zich er wel degelijk van bewust dat er sprake is van commercialisering van spiritualiteit. De mensen die ik heb gesproken ervaren de modegevoeligheid van spiritualiteit en erkennen die invloed van de commodificatie. Zo zijn er heel veel cursussen, workshops en producten te vinden die erg duur zijn. De meeste mensen stellen zichzelf dan serieus de vraag of het gaat om aanbieders die gewoon snel veel geld willen verdienen, of dat het een aanbieder is die anderen oprecht spiritueel wil verrijken. Mensen volgen dus zeker niet blind de weg die de markt voor ze baant, maar maken een bewuste keuze. Zo heb ik veel mensen gesproken die bepaalde spirituele activiteiten niet hebben ondernomen omdat ze de prijs te hoog vonden.

Veel spiritueel betrokkenen staan wel enigszins ambivalent tegenover het verschijnsel van commodificatie binnen de spirituele sector. Aan de ene kant brengt het ze aan het twijfelen over de oprechtheid van aanbieders van spiritualiteit en beperkt het hun keuze soms ondanks het enorme aanbod, ze kunnen nu eenmaal niet alles betalen. Daarnaast is niet elk aanbod geschikt voor iedere persoon. Aan de andere kant heb ik ook veel gehoord dat commodificatie, spiritualiteit veel toegankelijker maakt. Het aanbod is immers sterk gegroeid dus er is voor iedereen een passende keuze te maken, afhankelijk van de individuele innerlijke behoefte. Daarnaast is het aanbod zo groot dat er altijd authentieke vormen van spiritualiteit te vinden zijn. Ook zijn veel vormen van spiritualiteit bekender omdat er talrijke reclames voor worden gemaakt en er veel media aandacht voor is. Dit zorgt ervoor dat er meer mensen bereikt worden en ook weten mensen beter waar ze moeten zoeken. De meeste betrokkene bij

spirituele centra zien dit als een positieve ontwikkeling. Ze zijn van mening dat elke vorm van spiritualiteit, hoe gesimplificeerd en oppervlakkig ook, deelnemers altijd iets brengt. Het is volgens hen onmogelijk om met spiritualiteit bezig te zijn zonder beïnvloed te worden op een positieve manier, hoe klein deze invloed dan ook is.

Mensen die betrokken zijn bij spirituele centra in Uppsala ervaren spiritualiteit al met al als een zeer positieve factor in hun leven die hen de mogelijkheid biedt om persoonlijk te groeien en hun innerlijke belevingswereld verder te ontwikkelen. Het helpt hen beter om te gaan met stress en de factoren van de huidige samenleving waardoor ze druk ervaren, zoals eindeloze keuzemogelijkheden, de snelheid waarmee alles plaatsvindt en chaos en fragmentatie.

Spiritualiteit en de commodificatie ervan kennen dus zowel positieve als negatieve kanten. De mensen die in Uppsala betrokken zijn bij spirituele centra zijn echter overwegend positief. Ze herkennen de negatieve kant wel en vinden die absoluut niet onbelangrijk, maar zijn van mening dat de positieve kant veel groter is. Daarnaast zijn ze in veel gevallen van mening dat de manier waarop spiritualiteit vaak gepresenteerd wordt en de veranderingen die zijn opgetreden door de marktwerking, inherent zijn aan de tijd waarin we leven. Dit hoeft niet per definitie een negatieve ontwikkeling te zijn. Niets staat tenslotte stil en spiritualiteit draait om groei en ontwikkeling.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Tijdens mijn veldwerk in Zweden heb ik mij gedurende drie maanden zo veel mogelijk ondergedompeld in het veld van spiritualiteit. Zo heb ik veel mensen leren kennen die met spiritualiteit te maken hadden en heb ik veel informatie verzameld. Drie maanden is echter een korte periode om een onderzoeksveld volledig in kaart te brengen. Dientengevolge ben ik tijdens mijn onderzoeksperiode tegen een aantal dingen aangelopen die ik zelf niet verder onder de aandacht kon brengen.

Bij mijn beschrijving van de afnemers van spiritualiteit, in hoofdstuk twee, schreef ik al dat ik voornamelijk vrouwen ben tegengekomen tijdens mijn onderzoeksperiode. Bijna al mijn informanten waren dan ook vrouw. Het lijkt mij van belang in de eerste plaats uit te zoeken hoe het komt dat de meeste afnemers van spiritualiteit vrouwen zijn. Dit zegt veel over de manier waarop spiritualiteit gezien wordt. Daarnaast kan het veelzeggende informatie blootleggen over de manier waarop mannen en vrouwen de wereld beleven. Tot slot acht ik dit punt van belang omdat de uitkomst van dit onderzoek anders zou kunnen zijn met meer mannelijke informanten. Mannen en vrouwen hebben in veel gevallen immers een andere ziens- en belevingswijze.

Een ander punt waar mijns inziens meer informatie over verzamelt dient te worden, is de rol die de kerk speelt in de moderne Zweedse samenleving. Ik heb tijdens mijn veldwerk ontdekt dat de kerk voor veel mensen geen rol meer speelt in hun dagelijks leven. Het was echter ook niet zo dat kerk helemaal niet meer van belang was. Verder onderzoek zou in kaart kunnen brengen op welke manier mensen de kerk belangrijk achten en op welke manier zij vinden dat de kerk tekort schiet. Dit geeft inzicht in de religieuze beleving van mensen.

Bibliografie

Bauman, Z.

1998 *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

Casanova, J.

1994 *Public religion in the modern world*. Chicago: The University of Chicago Press.

Carrette, J. en King, R.

2005 *Selling spirituality: the silent takeover of religion*. Oxfordshire: Routledge.

Celsing, C.

2006 *Are Swedes losing their religion?*

<http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Religion/Reading/Are-Swedes-losing-their-religion/>

Crapo, R.H.

2003 *Anthropology of religion: The unity and diversity of religions*. New York: McGraw-Hill.

Donk, W.B.H. van de, Jonkers, A.P. Kronjee, G.J. Plum, R.J.J.M. (red.)

2006 *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: University Press.

Eller, J.D.

2007 *Introducing anthropology of religion*. New York: Routledge.

Eriksen, T.H.

2007 *Globalization: the key concepts*. Oxford: Berg.

Fish, A.

2006 The Commodification and Exchange of Knowledge in the Case of Transnational Commercial Yoga. *International Journal of Cultural Property* 13(2):189-206.

Friedman

1994 *Cultural Identity & Global Process*. Londen: SAGE Publications.

Geary, D.

2008 Destination Enlightenment, Branding Buddhism and Spiritual Tourism in Bodhgaya, Bihar. *Anthropology Today* 24(3):11-14.

Giddens, A.

1991 *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

Hamberg, E. M. en Pettersson, T.

1994 The Religious Market: Denominational Competition and Religious Participation in Contemporary Sweden. *Journal for the scientific study of religion*. 33(3):205-217.

Harskamp, A. van

2000 *Het nieuw-religieuze verlangen*. Kampen: Kok.

Helaas, P. Woodhead, L.

2005 *The spiritual revolution, why religion is giving way to spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hendrix, A.

2009 *Een spirituele snoepwinkel: De invloed van commodificatie van spiritualiteit en religie op de beeldvorming van spiritueel toeristen over India*. Master thesis, Culturele Antropologie, Universiteit Utrecht.

Hill, P. et. al.

2000 Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30(1): 51-77.

Morris, B.

2006 *Religion and Anthropology: a critical introduction*. Cambridge: University Press.

Palmer, B.

2008 "Pull out the plug!": Spirituality as a pause from pressured living. In: *Guds närmaste stad?* Ahlstrand, K. and Gunner, G. eds. Stockholm: Verbum.

Saane, J. van

2010 *Religie is zo gek nog niet: een introductie in de godsdienstpsychologie*. Kampen: Ten Have.

Straus, S.

2004 Re-orienting Yoga, *Expedition* 46(3): 29-35.

Tomasson, R.F.

1970 *Sweden: Prototype of Modern Society*. New York: Random House, Inc.

Wikström S.R.

1997 The changing consumer in Sweden. *International Journal of Research in Marketing*. 14(3): 261-274.

York, M.

2001 New Age Commodification and Appropriation of Spirituality. *Journal of Contemporary Religion*. 16(3): 361-372.

Websites

<http://www.svenskakyrkan.se>

www.sweden.se

www.uppsala.se

<http://www.yoga.nl/hoofdmenu/algemeen/yoga-algemeen/>

<http://mind-body-wellness.se/mind-body-techniques/mindfulness/>

<http://www.abc-van-meditatie.nl/watismetitatie/watismetitatie.asp>